

אוניברסיטה משודרת

INCIPIT PROLOGVS SANCTI HIERONYMI IN IOSEPHV

יוספוס פלביוס

דוד פלוסר

דוד פלוסר
יוסף פלוסר

ספרית "אוניברסיטה משודרת"

קצין חינוך ראשי / גלי צה"ל
בחסות אוניברסיטת תל-אביב

עורכת הסדרה: תרצה יובל
יועץ אקדמי: פרופ' חיים שקד

פרופ' דוד פלוסר
האוניברסיטה העברית ירושלים

יוספוס פלביוס

מטכ"ל / קצין חינוך ראשי / גלי צה"ל
משרד הבטחון — ההוצאה לאור

David Flusser
Josephus Flavius

עורכת הספר: תאיר זבולון

ציור העטיפה: דיוקנו של יוספוס פלביוס, עמוד השער ל"קדמוניות היהודים",
פריז, מאה 16 (ספריית מאזארין, פריז)

מסת"ב 965-05-0220-3 ISBN

כל הזכויות שמורות למשרד הביטחון – ההוצאה לאור
דפוס: דפוס נידט בע"מ, תל-אביב

תשמ"ו-1985

All rights reserved to the Ministry of Defence, Israel

(www.modpublishing.co.il)

(www.mod.gov.il)

התוכן

7	..... פתח דבר	
		פרק א'
9	..... חיי יוסף	
		פרק ב'
15	..... במי בגד יוסף בן מתתיהו	
		פרק ג'
21	..... הרקע התרבותי	
		פרק ד'
27	..... העולם בו חי יוספוס פלביוס	
		פרק ה'
32	..... יוספוס ברומי ורבן יוחנן בן זכאי ביבנה	
		פרק ו'
38	..... כתות בימי בית שני: צדוקים, פרושים ואיסיים	
		פרק ז'
44	..... חלוקת העם היהודי אצל יוספוס	
		פרק ח'
50	..... היסטוריוגרפיה יוונית ויהודית	

פרק ט'

55 ..... היסטוריון מודרני או רשם־העתים

פרק י'

61 ..... הרקע לאנטישמיות העתיקה

פרק י"א

67 ..... "נגד אפיון" על רקע האנטישמיות

פרק י"ב

72 ..... השפעת יוספוס על העולם הנוצרי

פרק י"ג

78 ..... ההשפעה על העולם היהודי

83 ..... ביבליוגרפיה

פתח דבר

בספר זה מוגשות לקורא הרצאותי על ההיסטוריון המהולל יוסף בן מתתיהו, אשר שמר לנו ידיעות יקרות-ערך על תולדות עמנו בימי בית שני. מלבד הספר המספר על חייו כתב את הספרים "מלחמות היהודים" ו"קדמוניות היהודים" ובכך קבע את מקומו הנכבד בין סופרי ההיסטוריה בתקופה העתיקה. ספריו אלה, וכן ספרו "נגד אפיון", נכתבו ביוונית ואלה שאינם שולטים בשפה זו יכולים לקרוא אותם בתרגומים מתרגומים שונים, שהרי חיבורי יוסף בן מתתיהו אינם שייכים רק לתרבות עמנו, אלא הם חלק מהתרבות המערבית כולה. אין כל קושי לקרוא בימינו את ספרי יוסף בן מתתיהו, כי ספריו עוסקים בבעיות בדרך הקרובה לקורא המודרני. ברם, אם חפצים להבין את כוונתו של סופר יהודי קדום זה לעומקה, יש לדעת ידיעות נוספות על חייו, סביבתו ועל התרבות היהודית והיוונית בזמנו. לשם הכנה טובה יותר של ספריו, רצוי להכיר את תולדות העולם העתיק ואת דרך מחשבתו, ולשם כך נתחבר הספר שבידיכם. אין זה תחליף לקריאת ספרי יוסף בן מתתיהו (או יוספוס פלביוס – כמו שהוא קרא לעצמו ונקרא בעולם הרחב), אלא אך ורק כדי לעזור לקורא בהבנת כתביו. כתבי יוספוס שמרו לעם ישראל ידיעות רבות על תולדות בית שני, שבלעדיהם לא היינו יכולים למצוא אותן במקורות יהודיים ולועזיים גם יחד. כך, למשל, ידיעותינו על תקופת הורדוס היו דלות מאוד, אילו למדנו עליה רק ממקורות רבניים. אותו הדין חל גם על מרד בר כוכבא, אפילו אחרי התגליות המרעישות האחרונות. שהרי לגבי בר כוכבא לא קם היסטוריון כיוספוס שישפר לנו סיפור שלם אודותיו. וכמובן, אין לשכוח את חשיבות תיאור המרד הגדול נגד מלכות רומי: כאן לפנינו ספר היסטוריה קלאסי, המעלה בצורה מזהירה את הבעיות הנצחיות של קיום עם ישראל בארצו. הספר הפך למעין חומר-נפץ, לאחר שעם ישראל חזר לארצו ולמולדתו, לא רק בתקופת המאבק נגד המנדט הבריטי, אלא עד ימינו אנו, משמש "ספר המלחמות" אסמכתא לזר-

מים פוליטיים מנוגדים בקרב עמנו. אלה המגלים אהדה לקנאים, יכולים בצדק לטעון שיוסף בן מתתיהו אינו היסטוריון אובייקטיבי, משום שכתב מטעם מלכות רומי ולכן הוא מפריז בהשמצותיו נגד הקנאים. ברם, אפילו אם נודה בצדקת טענה זו, עלינו לזכור עם זאת, שגם בספרות התלמודית מתוארים בדרך-כלל הקנאים תיאור שלילי, והמרד נחשב בעיני החכמים כמוליך לאסון.

החיבורים ההיסטוריים של יוספוס הם חיבורים של היסטוריון הנאמן לעובדות, והחפירות הארכיאולוגיות מאשרות את הדיוק שבו תיאר יוספוס את ארצו, לכן חשובים חיבורים עתיקים אלה גם לאהבת הארץ – ארצנו. המגילות הגנוזות שנתגלו בקומראן, שהן פרי עטה של כת האיסיים, עשויות לפרש היום את דברי יוספוס על כת מפורסמת זו. גם בתיאוריו את האיסיים נתגלה המחבר כעד נאמן.

עניין מיוחד נודע לספר "נגד אפיון" של יוסף בן מתתיהו. בספר זה נלחם המחבר נגד האנטישמיות העתיקה ומביא בו מובאות מספרות אנטישמית זו. מכאן, שאפשר להכיר מספר זה את השלבים הקדומים בתולדות האנטישמיות, הקיימת עד ימינו אנו. יוסף בן מתתיהו מגן בהצלחה ובכשרון רב על תורת ישראל נגד אויבי התורה ואויבי ישראל. טיעוניו של יוספוס נגד האנטישמיות הם אקטואליים עד מאוד. אחד הנושאים המעניינים ביותר הוא מחקר השפעת כתבי יוסף בן מתתיהו על תולדות הרוח בתרבות האירופית. אומות העולם קראו אותו לא רק בלשונו המקורית, ביוונית, אלא גם בתרגומים שנעשו מיוונית ללטינית, ומלטינית ללשונות אירופה השונות. כאשר התחילו במערב אירופה לדעת יוונית, תורגמו כתבי יוסף בן מתתיהו במישרין מיוונית לשפות אחרות. דברי יוספוס השפיעו לא רק על התרבות האירופית, אלא אף על האמנות האירופית. היהודים הכירו את כתבי יוספוס מעיבוד עברי, שנתחבר על סמך התרגומים הלטיניים באיטליה הדרומית, לפני יותר מאלף שנים. זהו ספר "יוסיפון", שהיה אהוב על היהודים, ודרכו למדו יהודי ימי הביניים וראשית התקופה החדשה את תולדות תקופת בית שני, היא תקופת הזוהר של עמנו.

דברי יוסף בן מתתיהו חשובים גם היום, ואם הספר, המונח עתה בידיכם, ישמש לקוראיו כעין עזרה ומבוא לקריאת יוסף בן מתתיהו עצמו, הרי שלא עמלתי לריק ובכך אולי אביא תועלת לא רק להבנת עברנו, אלא גם לחיפוש מוצלח של זהותנו היהודית.

פרק א'

חיי יוסף

יוסף בן מתתיהו, הנקרא יוספוס פלביוס, הוא ההיסטוריון הגדול של עם ישראל בתקופת בית שני. הוא חי גם אחרי תקופת בית שני ותיאר בכתביו את תולדות ישראל מראשיתן עד למרד ואת תקופת המרד. בחיבוריו אף הגן על עם ישראל מפני שונאי ישראל של התקופה העתיקה.

יוסף בן מתתיהו הוא אחת הדמויות המרכזיות של חיינו הרוחניים והמדיניים. לצד התנ"ך מהווים גם חיבוריו מעין מודל להשוואה עם המציאות בהווה. יוסף בן מתתיהו הכהן, אשר נחשב בין בני עמו לבוגד, לא העלה על דעתו שאי־פעם יהווה מעין אבן־פינה בחיי עמו. אחרי דורות רבים שבנו לארצנו ובנינו כאן את מולדתנו; אנו מתבוננים לאחור אל תקופת בית שני ועל חורבנו, ורואים בה תקופה המקבילה מבחינות רבות לתקופתנו והעשויה להנחות אותנו היום.

בנושאים כמו חידוש המדיניות והממלכתיות אנו יכולים ללמוד מהתופעה המקבילה באותה תקופה קדומה, שהמקור העיקרי שלה, ולגבי פרטים רבים המקור היחידי — הוא יוסף בן מתתיהו הכהן. אנו מנסים ללמוד מדברי יוספוס גם את החוויה של החורבן המאיים וגם את השגיאות, שאולי אפשר להימנע מהן, ולא רק זאת, הגיעו הדברים עד כדי כך, שיהודים העולים ארצה מברית־המועצות מזכירים הרבה פעמים את יוספוס, המוכר להם מקריאת הרומן של פויכטוונגר. רומן זה הותר לקריאה ברוסיה, משום שפויכטוונגר היה שמאלני וחסיד הקומוניזם והצליח למות טרם שנתאכזב, וכך יכלו היהודים ברוסיה ללמוד על תולדות עמנו בעקיפין.

יוספוס הוא בעיה, הוא אישיות שנויה במחלוקת, אך כתביו בוודאי משמשים נר לרגלינו, מאירים להוגים או לפוליטיקאים. גם בוויכוח סביב — מצדה חדשה או לא מצדה חדשה — הוא נשאר אקטואלי. בימי המאבק לעצמאות, אחרי מלחמת העולם השנייה, התנהל ויכוח סוער ומעניין בשאלה אם יוספוס היה בוגד. הרגשתנו ויחסנו אל אותו כוהן עתיק וקדום היא כאילו בן דורנו הוא, בעל בריתנו, או בעל הפלוגתא שלנו. כדי שנדע עליו ונכירנו, עלינו להסביר מה היה האיש ומתי חי.

יוספוס (בעצם צריך לומר יוספוס בפא דגושה), היה כוהן בירושלים. הוא נולד למשפחת כוהנים בשנת 37 או 38 לספירה. באותם הימים, וגם בתקופה יותר מאוחרת, היו האנשים החשובים, ברובם המכריע, מבני אהרון. מעניין, ששם אביו היה בעצם מתיא, כלומר, צורה מקוצרת של מתתיהו. השם "יוסף בן מתתיהו", נטבע רק משום שגרת הדיבור. שמו האמיתי הוא — יוסף בן מתיא. יוספוס היה כוהן, ממשפחת החשמונאים, נינו של שמעון, בן זמנו של שמעון בן מתתיהו והשם מתיא היה גם שמו של אחיו של יוסף בן מתיא הכוהן. באותם הימים, וכך גם בקרב כמה מעדות ישראל בימינו, לא נרתעו הבריות מלתת שם של אב חי. רק בתקופה יותר מאוחרת בוטל נוהג זה. ליוספוס היו שלושה בנים: הורקנוס, יוסטוס (שהיה אז שם יהודי, אף-על-פי שמקור השם לטיני) ואגריפס (אולי על שם המלך אגריפס השני, שהיה אתו במחנה הרומי). הוא היה נשוי שלוש פעמים. לאשתו הראשונה אולץ יוסף בן מתתיהו להינשא במצוות אספסיאנוס. ייתכן שהיו לה קשרים אחרים עם אספסיאנוס, כפי שמניח פויכטוונגר, אך אין הוכחות לכך. יוספוס התגרש ממנה משום שהייתה שבויה. מעמדו המיוחד כ"יהודי החצר" של הרומיים, הביא אותו להקפיד מאוד על טהרת כהונתו, שעליה היה גאה, ובוודאי שלא יכול היה להיות נשוי לשבויה, כפי שזה אסור בהלכה. על כן נשא אישה שנייה, שגם ממנה התגרש, ולאחר מכן אישה שלישית. מנהג ישראל היה, באותם הימים, בדרך כלל — שנושאים רק אישה אחת. הורדוס המלך, שהיה אדומי, התיר לעצמו יותר נשים.

בשנת 53 לספירה, בהיותו בן 16, היה עליו להחליט לאיזה משלושת הזרמים ביהדות ישתייך, לפיכך ביקר אצל הפרושים, הצדוקים והאי-סיים, כדי להכירם. בספריו הוא מוסר לנו פרטים חשובים עליהם. הוא ביקר אפילו אצל איש מתנזר, באנוס שמו, המתואר על ידו באהדה רבה. אהדתו לאיסיים נשארה בעינה, אך למרות זאת החליט להשתייך

ביקור אלכסנדר מוקרון בירושלים, אנתולוגיה ביזנטינית, המאה ה-9,
בירושלים

לעולמם של החכמים, הלא הם הפרושים.

הוא ידע יוונית, אם כי מעולם לא למד לכתוב יוונית טובה, ונעזר תדיר באנשים ששכר, ועל כך נפרט בהמשך. פתיחותו לעולם הגדול נבעה גם מביקורו ברומי, ערב המרד, כדי לנסות להשיג שם את שחרורם מבית־הסוהר של שלושה יהודים שהיו קשורים למרד. ברומי הכיר את אשתו של נירון קיסר, פופיה סאבינה, שהייתה אישה קשה, וקרובה ליהדות, וכן גם שחקן יהודי, אליטורוס שמו, שהיה מקובל על הקיסר והקיסרית. ואכן הצליח בשליחותו.

עם פרוץ המרד נגד הרומיים — נסחף יוספוס עם המרד. המפנה החשוב בתולדות ישראל, שבסופו של דבר הביא לחורבן הבית — היה ניצחונם המפתיע של המורדים על קסטיוס גאלוס. ניצחון זה גרם לכך שחלק גדול של העם נסחף אל המרד, אם בלב ולב, ואם מתוך סתגלנות, והיו גם כאלה שעשו זאת כדי למנוע אסונות גדולים יותר, כמו שמעון בן גמליאל, בנו של רבן גמליאל הזקן.

באותה עת הקימו ממשלה מקיר לקיר ומשימת הגנת ארץ־ישראל נמסרה לאנשים שהיו מכל הקשת הפוליטית. משימת חיזוק חומות ירושלים, שהיה תפקיד כביכול נטרלי, הוטלה על חנן, מי שהיה קודם לכן כוהן גדול וצדוקי. יוסף בן מתתיהו התמנה לתפקיד מפקד הגליל. בשעה שכיהן כמפקד הגליל, אימן יוספוס אח חייליו בשיטות אימון ותרגילים רומיים. קשה לדעת מה היה באמת הכשרון הצבאי שבו הוא מתפאר, אבל אין זו הפעם הראשונה בתולדות האנושות שמישהו — שאולי לא נועד לכך — עומד בראש צבא.

ידוע שיוספוס היה מעורב בכל מיני תככים בלתי ברורים עם סביבתו. אולי משום שלא הייתה ברורה לו עמדתו לגבי מהלך העניינים: מצד אחד המשיכה והקסם שהיו במרד, ומצד שני, מתוך זהירות, ניסיון להגן על האינטרסים של המלך אגריפס, מבית הורדוס. הוא עורר את האנשים למרד ויחד עם זה רב עם יוחנן מגוש־חלב שהיה עשוי להיות ממנהיגי המרד — והפך לאויבו בנפש. היו טענות נגד יוספוס, ואפילו נשלחו שליחים מטעם רבן שמעון בן גמליאל כדי להורידו. לבסוף הגיע אספסיאנוס, שנשלח על ידי הקיסר נירון, למלחמה נגד היהודים וכבש את הגליל; יוסף בן מתתיהו היה אז ביודפת והגן עליה בגבורה, אך כאשר התברר ללוחמים שהקרב אבוד ועליהם ליפול בידי הרומיים — החליטו להתאבד. אלא שאז, במקום המקלט, כאשר חבריו רצו שהוא יתאבד יחד אתם, הוא הצליח, על־ידי המצאה שהוא כמובן לא מספר עליה, לשכנע אותם שהם יהרגו איש את רעהו כדי לפגוע

פחות בהלכה (שכן, לפי ההלכה, אסור להתאבד, אך מותר להרוג כשאין ברירה). הוא הטיל גורלות וסידר זאת כך שהוא עצמו יצא, לאחר שכבר קודם לכן קיבל אותות מצד הרומיים שיעבור אליהם. מעכשיו הוא במחנה הרומי, כאחד המפקדים היהודיים, ומתחילה פרשת השנאה של עמו כלפיו. בהיותו בתוך המחנה הרומי ניסה, כנראה, בכל כוחותיו, להציל לפחות את בית המקדש, ולמנוע כל מיני צרות נוספות, ובמידת האפשר להציל את חבריו מן הצליבה. לגבי חורבן בית המקדש היו במחנה הרומי שלוש דעות: האחת, שיש להחריב את בית המקדש בכל מחיר, כי הוא שורש הרעה והמרדנות של היהודים. עמדה קיצונית הפוכה הייתה – שיש לחוס על בית המקדש בכל תנאי, משום היותו מקום קדוש של היהודים לא רק בארץ, אלא אף בחו"ל, ופגיעה במקום קדוש נגדה את הפוליטיקה הרומית הכללית. בעמדה זו – של שמירה על בית המקדש בכל תנאי – היה גם טיבריוס אלכסנדרוס, שהיה רמטכ"ל הצבא הרומי. בעמדה אמצעית, אשר ביקשה שהקנאים ייצאו מבית המקדש ואז יוכלו לחוס עליו היה, לפי כל הנראה, טיטוס, שהרי אספסיאנוס אביו עזב את ארץ-ישראל, משום שנהיה לקיסר. יוסף בן מתתיהו טוען שטיטוס, בנו של אספסיאנוס, היה בעמדה של שמירה על בית המקדש בכל תנאי. יש חוקרים המפקפקים בכך. אין ספק שיוספוס ניסה לעשות כמיטב יכולתו כדי לשמור על בית המקדש.

בין נפילת בית המקדש לבין תחילת המלחמה, עברו שלוש וחצי שנים קשות והיו שפירשו את ספר דניאל כאילו יש בו רמז על כך. המלחמה נמשכה זמן כה רב כי אספסיאנוס היה מעוניין בכך. לאחר שהקיסר נירון נפל והתאבד, התחלפו במשך שנה שלושה קיסרים ברומי, והאחרון, ויטליוס השיכור והשמן, לא היה אהוד על אנשי הצבא הרומיים, ולא נראה להם מתאים לדרגת קיסר. אספסיאנוס רצה לצבור ולהגביר כוח ומשך את המלחמה במשך כל אותה תקופה מעורערת. אי-הכרעה בעניין גורל היהודים, גרמה, כמובן, לכך שהיהודים יכלו להחזיק מעמד. לבסוף הכריחו, כביכול, החיילים את אספסיאנוס נגד רצונו, שהוא יהיה לקיסר רומי וייצא למלחמה נגד אותו שיכור שמן ויטליוס. כך קרה שאת סוף המלחמה ביצע טיטוס, שאותו אנו מכנים טיטוס הרשע, והוא שהחריב את בית המקדש.

באותו זמן, לפי הסיפור התלמודי, עוד בטרם עזב אספסיאנוס את הארץ, הצטרף למחנה הרומי גם רבן יוחנן בן זכאי; בהמשך נשווה שתי דמויות אלה – יוסף בן מתתיהו ורבן יוחנן בן זכאי. גם כלפיו – בגלל

ראייתו המפוכחת, והעובדה שנפל אל הרומיים, משום שרצה להגן על בית המקדש — התייחסו רבים כאל בוגד.

אחרי שהמלחמה נגמרה, עבר יוסף בן מתתיהו לרומי. שם ישב בביתו הקודם של אספסיאנוס. הוא נתמנה, למעשה, לכותב ההיסטוריה של המלחמה. הוא כתב את ההיסטוריה קודם בעברית, או בארמית, לאחר מכן עיבד את הדברים, בעזרת ספרים אחרים, בעזרת זיכרונות של אחרים וזיכרונותיו הוא, וכתב את הספר הגדול, ספר "מלחמות היהודים". (שם שהפך למטבע לשון, בז'רגון הפוליטי, במובן לגמרי אחר). ברומא נתקל באנטישמיות הרומית והיוונית, ועל-כן כתב ספר נגד האנטישמיות — "נגד אפיון", ואת "קדמוניות היהודים" — תולדות ישראל מבריאת העולם ועד למלחמה. לבסוף כתב את ספרו הגרוע ביותר, בו ניסה להגן על עצמו — "חיי יוסף".

היו ליוסף בן מתתיהו עוד תכניות רבות. הוא רצה לכתוב ספר שידון בהלכה היהודית — ולא הספיק. אדם זה, בשל ידיעתו את העולם ואת החומר היהודי מכלי ראשון, ובשל כשרונו הספרותי, הפך לדמות מפתח בהיסטוריוגרפיה היהודית. יוסף בן מתתיהו הוא ההיסטוריון היהודי הדגול שלנו בתקופה העתיקה. לכן, רצוי לעיין ולהתעניין בספריו, לא רק כדי ללמוד את העובדות, ולא רק מתוך אקטואליזציה, אלא כדי לחזק את הזהות היהודית, בכך שנרחיב את חיינו לתקופות העבר.

פרק ב'

במי בגד יוסף בן מתתיהו

על מעמדו המיוחד של יוסף בן מתתיהו ברומי, אפשר ללמוד מן העובדה שבתוך הספרייה הציבורית של רומי הקימו את פסלו. בתלמוד נזכרת, כנראה, פגישת החכמים אתו, משמע, שלא כולם דחו אותו, ואף ניסו להשתמש בקשריו בתוך השדולה היהודית ברומי. כדי להבין את השאלה הבוערת, האם הוא בוגד יש לראות את כל מכלול הבעיות הכרוכות בתולדות ישראל בימיו.

קשה להבין את הסיבות למרד נגד הרומיים ומן הראוי לשים לב שהיה קשה לחיות תחת שלטון האימפריאליזם הרומי. היהודים המורדים לא היו היחידים שמרדו, ובאותו זמן שפרץ כאן המרד נגד הרומיים, שהיה בעל גוון משיחי, מרדו גם הגלים בגליה (צרפת של היום). מלכות רומי הייתה אז בימיו האחרונים של נירון קיסר, והיה נראה שקיים משבר רציני במלכות שלא יוכלו בשום פנים להתגבר עליו. במזרח, ארבה לרומי סכנה מן הפרתים. אמנם באותם ימים הם חיו בשלום מסוים עם הרומיים, אך ייתכן שהמורדים קיוו גם לעזרה מן המזרח. למרות זאת תולדות ישראל שלאחר מכן מלמדות אותנו, שלמרד לא היו סיכויים להצליח.

הסיבה שהיהודים לא יכלו לסבול את מלכות רומי, אותה מלכות הרשעה, הייתה נעוצה גם בכך שהייתה זו התנגשות של עליונות מאסיבית — מול האמונה המשיחית היהודית והאמונה באל אחד. סיסמת המורדים הייתה, שאסור ליהודים לקבל שלטון זר, ושכל הצרות על ישראל באות מתוך כך שאנחנו מקבלים על עצמנו לא את שלטונו של הקב"ה אלא שלטון זר. סיסמה זו לא יכלה לעמוד במבחן

המציאות, שהרי היה כבר, בעבר, שלטון זר על ישראל, החל מראשית ימי בית שני. אמנם, קורה לפעמים בתולדות עמים, אפילו בתולדות ישראל, שסיסמאות, שאין להן למעשה על מה לסמוך, ואשר עושות רושם מאוד תנ"כי בגלל פשטותן וקיצוניותן, עשויות לסחוף חלק של העם ואחר-כך להטיל מרות על שאר העם. ברור שכתשובה לסיסמה זאת של איסור מלכות זרה על ישראל, עמדו החכמים אוהבי השלום, ה"יונים" ואמרו שצריכים לחזור בתשובה אל הקב"ה, ורק אז שום שפה ולשון לא יוכלו לנו.

התסיסה ואי-השקט נמשכו עשרות שנים, ומהפיכת ארץ יהודה לפרובינציה רומית — התרבו המרידות. המרידות, שנעשו תחילה על-ידי אנשים רדיקליים וקיצוניים, זכו לאהדת חלק מן העם, אך אנשים שפויים, שדגלו בהשקפה שפווה, התנגדו למרד זה.

היהודים מגלות יוון ומגלות רומא לא הצטרפו למרד, ומבחינה מסוימת היה בכך מזל גדול לעם ישראל, משום שאספסיאנוס, ואחר-כך טיטוס, לא פעלו נגד היהודים היושבים בחו"ל. מאוחר יותר, בימי טריאנוס, בשנת 115 לספירה, פרצו מרידות גם בחוץ לארץ — ואחר-כך בא מרד בר-כוכבא.

בין מרד בר-כוכבא למרד נגד הרומיים בימי יוסף בן מתתיהו, יש הבדלים רבים שרק ארמוז עליהם: ההבדל העיקרי הוא בכך שבזמן מרד בר-כוכבא עמד מאחוריו, למעשה, כל העם, ולא היו כאלה שהשתתפו בלב-ולב, ואפילו בית הנשיא, כלומר ההנהגה הרוחנית, עמדה ברובה לצד בר-כוכבא. מרד זה פרץ בעקבות הניסיון הנורא — לא רק לחלל את ירושלים, אלא לבנות בה עיר של היכלות אלילים — אשר היה סותם את הגולל על בניין ירושלים מחדש. לעומת זאת, המרד נגד הרומיים בימי יוסף בן מתתיהו, שקדם לחורבן הבית, לא זכה לשיתוף פעולה מצד הגולה הרומית והיוונית ואפשר לומר שהיה מיותר. לאחר מרד בר-כוכבא מצאו היהודים והנהגתם דרך חדשה לחיות עם מלכות הרשעה. מן הראוי להזכיר את רבי יהודה הנשיא, שהפך לאחד האנשים החשובים בארצנו בימי מלכות רומי. בסופו של דבר, מנקודת מבטנו, נראה המרד כחסר סיכוי ומיותר, אשר גרם לנו צרות צרורות עד עצם היום הזה.

כאשר דנים בשאלה באיזו מידה היה יוספוס בוגד, חשוב לציין, שלמעשה אין שום מקורות עתיקים המהללים את הקנאים. אין זה מפליא לגבי יושו, מייסד הנצרות, שהיה נגד התחלות המרד בימיו, אבל גם בספרות התלמודית, גם מפי חז"ל המהוללים, אין מוצאים אהדה

הסיפור על מריה מבית אזוב האוכלת את בנה. "מלחמות היהודים"
אנתולוגיה ביוזנטינית המאה ה-9

לקנאים. בדרך כלל מוצאים שתיאורי הקנאים והתפישה ההיסטורית של חז"ל בקשר לאספסיאנוס — זהים לגישתו של יוסף בן מתתיהו בספריו. ההערצה לקנאים היא תופעה מודרנית ואינה קיימת במקורות היהודיים. זוהי העברה של השקפות דומות של הלאומניות והלאומיות האירופית, השתלת פירוש זר למקורות. כשקוראים את הכתוב על המרד במסכת גיטין, בתלמוד הבבלי, שהוא מקור חיינו, מוצאים את שלילת דרכם של הקנאים.

היו גם מלחמות בין המורדים לבין עצמם. עם נהוג לפי המסגרת ולפי המקובל בתקופתו. קשה להניח שהיום יכולות לפרוץ מלחמות אזרחים, אבל בישראל של אז — החל מתקופת החשמונאים המאוחרים, היה זה הנוסח שהיהודים למדו משכניהם הסוריים. שהרי הם ואבותיהם השתייכו למזרח, ולא הייתה להם מסורת של הדמוקרטיה האירופית. לכן המלחמות בין המורדים אינן דבר כה מפליא, זה היה הנהוג, הנורמה הבלתי-נורמלית של אותה תקופה.

ייתכן מאוד שיוסף בן מתתיהו בכתביו הגזים בשנאתו למורדים, ותיאר אותם, לעתים, כקריקטורה — אך למעשה אין לנו, חוץ מדמיוננו, וחלומות באספמיה מתוך רצון לחזק את עמדתנו, שום אסמכתא לראות בקנאים דוגמה לדורות.

בזמן בו התחיל המרד, בגלל הניצחון המפתיע על קסטיוס גאלוס, נוצרה אווירה של התלהבות לאומית. בתוך אותה התלהבות לאומית נסחף גם יוספוס, שאחת התכונות הבולטות שלו הייתה, שתמיד עשה מה שעשה מתוך התלהבות. אלא שבעניין המרד היו לו שיקולים לכאן ולכאן, ולא היה יחידי בכך, וברגע שחשב שהמלחמה אבודה — עשה את אותו מעשה, שלא ברור איך נעשה — ונפל אל הרומיים.

קשה לדעת מה היה קורה אילו, בימי ירמיהו, הצליחו המורדים נגד בבל לנצח. האם לא היה התנ"ך שלנו מלא בדברי נביאי שקר שקמו אז, ומה היה מקומו של ירמיהו אילו נפל אל הכשדים. יש בתולדות עמים מצבים שבהם אי-נאמנות לדבר — כיוון שאדם מתנגד לו ורואה בו אסון — עלולה להיחשב לבגידה. כמו, למשל, באותו מחזה נפלא, מקבת, שבו אנשים ברחו מארצם וקיוו ליום ששוב תזרח השמש על סקוטלנד. אותם שהתנגדו בכל התקופות לעריצות — האם אהבתם לעמם או לעתידו הייתה פגומה? גם אם מבחינה פורמלית אפשר לראותם כבוגדים, כמו את ירמיהו הנביא.

כאן יש להשוות את יוסף בן מתתיהו עם רבן יוחנן בן זכאי. לא ידועים לנו הפרטים המדויקים איך עבר רבן יוחנן בן זכאי אל הרומיים.

גם הוא וגם יוסף בן מתתיהו לא עברו למחנה של מעצמה נייטרלית, אלא לזו הנלחמת בהם. כמו יוסף בן מתתיהו, גם הוא ניסה להציל את בית המקדש ואחר-כך להציל את היהדות, את תורת ישראל, את כל היקר לנו, במידה הרבה יותר גדולה משמעון בר גיורא. אלא שקיים הבדל, לרעת יוסף בן מתתיהו. ברור מן המקורות, שאותה קבוצה אליה השתייך רבן יוחנן בן זכאי, התנגדה מהתחלה למרד באופן עקרוני. רבן יוחנן בן זכאי התמיד בהתנגדותו, ונפל אל הרומיים כיהודי גאה. איש זה, בגלל חשיבותו והכבוד שרחשו לו — לא הוצא להורג.

הבעיה העיקרית של יוסף בן מתתיהו היא רוחו הסוערת והעובדה שהחליף את תפקידיו לכאן ולכאן: בתחילת המרד נסחף, התקוטט עם המורדים, רצו להדיחו ולבסוף, במעשה לא ברור, הצליח להישאר בחיים כאשר חבריו התאבדו — והוא עצמו נפל אל הרומיים. הסופר היהודי בן-זמנו, יוסטוס מטבריה, ביקר את יוספוס על היותו קנאי וקיצוני מדי ולא ייחס לו מתינות, כמו שרבים חושבים בטעות.

בגלל אופיו המיוחד, סיבך את עצמו יוסף בן מתתיהו הכוהן כל חייו במצבים שבהם היה עליו לתמרן: אהדתו לרומיים, התנגדותו לרומיים, התלהבותו, התמנותו לסופר מטעם המלכות (כתב ספר בעברית, או בארמית, כדי למנוע מרידה), בן-אדם שנוא, החשוד בוודאי גם על הרומיים, שעזרו לו לפרסם את ספריו. באותה עת היה עליו לקרוץ עין ליהודים, להשמיץ את הקנאים, לתאר את טיטוס כמין כבשה טהורה, ולשנות את עמדתו כלפי המלך אגריפס שקודם לכן — ב"ספר המלחמות" — כתב עליו באהדה רבה יותר. הוא היה יהודי נאמן. למעשה הוא רומז שרומי לבסוף תיפול. כאשר הוא מספר על ספר דניאל, הוא אומר: ומה שנוגע לעניין האבן ההורסת את המלכות הרשעה, יש דברים הידועים לקוראים ולא אדבר עליהם בשמם. היה ברור לו שרומי עשויה ליפול, אך רצה למצוא דרך כלשהי להילחם באנטישמיות, ולאחר שייפול הבית — לשמור על היהודים.

אפשר להניח שלא תמיד היה לו נוח עם העובדה, שקיבל אחרי המלחמה אחוזות בארץ-ישראל. הוא היה איש תאב-חיים, פרובלמטי, אך יחד עם זה אי-אפשר, לדעתי, לראות בו בוגד.

פויכטוונגר, בסוף הרומן על יוספוס, מספר כך: יוספוס הזקן שומע על מרד חדש ובא לבדוק אותו. בדמדומים מתעוררת בו הנפש היהודית הלאומית ובדרך, כשהוא עומד להצטרף לאיזה מרד זעיר, הוא מת על-יד הדרך. הסופר המחונן הזה תפש יפה את יוסף בן מתתיהו: אדם

שהסתבך, אך עשה שירות גדול לעם כשלחם, בסוף ימיו, באנטישמיות.
 יוספוס פלביוס היה אישיות רב־גונית. בכך שנפל אל הרומיים,
 לדעתי, לא הייתה בגידה.

פרק ג'

הרקע התרבותי

יוסף בן מתתיהו הכוהן הכיר את כל הגוונים של תרבות ישראל בימיו, וכן את הלכיי-הרוח בקרב עמים אחרים. הוא אף ביקר ברומי בימי נירון, והכיר, אפוא, הן את העולם הרומי והן את העולם היווני (העולם היווני של היהודים והעולם היווני של התרבות היוונית). כתביו כולם כתובים יוונית.

לגבי ידיעותיו ביוונית, ידוע שהיה נעזר לכתובת ספריו במזכירים יהודים, בני גלות יוון, יהודים הלניסטים. בשני הספרים האחרונים של "ספר הקדמוניות" שלו, הוא התקוטט, כנראה, עם המזכיר וזה עזב אותו ורק מאוחר יותר, לקראת סיום הספר, השיג מזכיר אחר. לכן, מקטעים אלה אפשר ללמוד על ידיעת היוונית שלו. דרך השימוש שלו בשפה מזכירה אנשים שהגיעו מתחום של דוברי אידית למערב-אירופה, למדו דווקא את המלים המפוצצות בגרמנית, אלא שלא היו מסוגלים לכתוב משפט אחד נכון מבחינת התחביר. לכן יש קטעים חשובים כמו, למשל, הקטע על יוחנן המטביל (הידוע לנו מן הברית החדשה), שאותם קשה להבין. אין זה אומר שהוא ידע רק את היוונית העממית, הוא ידע יוונית ספרותית, אך לא שלט בה, לכן אותו חלק של "קדמוניות היהודים" שנכתב על-ידו ללא עזרת מסגנן, יצא מגומגם. היהודים לא ידעו לטינית באותה תקופה. גם היהודים שישבו ברומא דיברו רובם ככולם יוונית, וכך אף אלה שישבו בספרד הרחוקה. גם שפתה של הקהילה הנוצרית ברומא היתה השפה היוונית. יוסף בן מתתיהו השתמש, אפוא, במזכירים. הוקדשו לכך מחקרים מאוד מוצלחים, שביקשו להראות עד כמה השפיעו מזכירים אלה על סגנון

הקטעים שאותם ערכו. יש כזה הכותב בסגנון של ההיסטוריון היווני תוקידידס, וקטעים אחרים בלשון אחרת. בסגנון חיבורי משתקף גם סגנון מקורותיו היווניים.

אומרים שהקטעים על הורדוס לקוחים מסופר יוני שהיה מורו ומלמדו של הורדוס עצמו, ניקולאוס איש דמשק. איני בטוח שכך הוא, מכל מקום התיאור, שהיה פאתטי ודרמטי עד כדי כך שמשך סופרים לכתוב מחזות על הורדוס, אינו יצירתו של יוספוס אלא של מקורותיו. אפשר לבדוק זאת, לפעמים, אם אפשר להשוות למקור ולראות איך הדברים עובדו על ידו. יש להניח, שלפעמים השפיעו עורכיו אפילו על התוכן. כך, למשל, הנאום המפורסם של אלעזר בן יאיר במצדה כתוב במתכונת הרטוריקה היוונית, ומה שמלהיב היום את האנשים, כשהם קוראים זאת, הוא לאו דווקא דברי אלעזר בן יאיר, אלא סגנון כתיבתם על-ידי אותו מחבר. ברור מאוד, למשל, שלגיבור-העם אלעזר בן יאיר, לפני מותו, היו מחשבות אחרות מלהשוות את מותו למותם של היהודים. לפנינו דוגמה נפלאה לרטוריקה יוונית, במסורת הכתיבה ההיסטורית הפאתטית-דרמטית.

במקרים אחרים הוא השתמש, מלבד בחומר היהודי הארץ-ישראלי, גם בחיבורים של יהודים מגלות יוון. ברור, למשל, שלא היה יכול לאסוף בעצמו את כל הקטעים של האנטישמים היווניים, אלא קרא אותם בחיבורים של קודמיו, ואם הוא קובע בספר "נגד אפיון" שבכתבי הומרוס לא נמצאת המלה "חוק", אין להניח שעשה ימים כלילות וחיפש אם המלה נמוס — חוק, נמצאת שם. ברור שהוא לקח דברים אלה מסופרים יהודים הלניסטים, ששפת האם שלהם ותרבותם היו יוניים.

הבעיה מסתבכת בקשר לתיאור העבר המקראי בתוך ספרי "קדמו-ניות היהודים", בהם הוא מדבר על התקופה המקראית. שם עזרה לו הידיעה העברית המקורית, עם פירושים וחיבורים יוניים-יהודיים שנכתבו על תקופת המקרא, כך שקשה לברר אם מדרש פלוני-אלמוני על תקופת המקרא הגיע אליו מן הסופרים היווניים, או מידיעתו האישית. הוא תלוי, אם כן, לא רק במזכיריו, בצד היווני שלו, אלא גם ביהדות ההלניסטית, ואף נעזר במקורות לא יהודיים. הוא מספר לנו סיפור שלם על עלייתו של קלאודיוס לשלטון, סיפור חשוב מאוד ויפה, שאין לו שום קשר ליהודים. החוקרים טוענים בצדק, שכאן היה בידי מקור כלשהו. כשהוא כותב על האלאנים שפלשו מרוסיה למלכות רומי, בוודאי שאין אלה רק שמועות ששמע, אלא שאת התיאורים של

דף פתיחה מתוך "קדמוניות היהודים" בלטינית, צרפת, מאה 10 (ספריית האזרחים, ברן)

דרך מלחמתם למד בוודאי ממקורות כתובים, לא יהודיים. יוסף בן מתתיהו ידע עברית וארמית על בורין. (הוא עצמו כתב ספר בעברית, או בארמית, ליהודי ארם נהרים, שלא ימדדו ברומיים), ולכן יכול היה ללמוד מן המסורת העשירה שהייתה קיימת בימיו, לא רק לגבי מה שראה, אלא גם על האמונות והדעות של היהודים בעבר. הוא הצטרף לעולמם של החכמים, שהיה, כמו כל התרבות היהודית — תרבות של לימוד בעל-פה. יכולת זאת, ללמוד דברים בעל-פה, עזרה לו מאוד. אפשר להבחין שהוא מתרגם במחשבתו דברים מעברית ליוונית, ואפשר להבינו ולרדת לסוף דעתו אם משחזרים את המקור העברי.

הייתה לו גישה לזיכרונות של הקצינים הרומיים, ויחד עם זאת גם לאותו אוצר בלום שהיה בבית המקדש. למשל, לפי רשימת הכוהנים הגדולים אותה הוא מוסר, או מפזר, בכתביו, אפשר לראות שעמדה לפניו רשימת הכוהנים הגדולים עד לאנטיגונוס, מתתיהו בן אריסטובורג לוס השני. מזה אפשר ללמוד, בעקיפין, שאותה רשימה החשיבה ככוהנים גדולים כשרים רק את הכוהנים שלפני הורדוס, כי לאחר מכן הם מונו על-פי המלכות. כלומר, הכוהן האחרון הוא אנטיגונוס בן אריסטובולוס השני.

כך אפשר לשחזר, על סמך ניתוח מדויק של דברי יוסף בן מתתיהו, לא רק את העבר, אלא אף לרדת לעולמם, הן היהודי, הן ההלניסטי והן הארץ-ישראלי של החכמים. דבר זה חשוב לנו, מפני שפרטים רבים בנושאים יהודיים, הלניסטיים ושל ארץ-ישראל אבדו. אפשר ללמוד ממנו לא רק על האיסיים, הפרושים, הצדוקים והכוהנים הגדולים, אלא גם על מצב ההלכה בימיו. אנו למדים מכך על עולמו וסביבתו. האינטליגנציה שלו ויכולתו לשמר את הדברים, גם בנושאים יהודיים פנימיים, הופכת את ספריו לאוצר בלום של ידיעות על תקופה שאי-לולא כן — לא היינו יודעים עליה ולא כלום, או שהיינו שומעים רק דברים מכלי שני, או מתוך מסורת מאוחרת. לפעמים אפשר, על-ידי הדברים הכתובים אצל יוסף בן מתתיהו, לשחזר מסורות מאוחרות ולהשוות לדברים הנמצאים בתוך הספרות התלמודית. אבל, כאמור, הבעיה היא לגבי תקופת המקרא, שם קשה לפעמים להבדיל מה מן הדברים הוא זכר מלימוד בעל-פה ומה קיבל ממקורות כתובים, הן עבריים והן יווניים.

עלינו לעמוד על אופיו הספרותי והאנושי של יוסף בן מתתיהו הכוהן. האיש הזה, אם אפשר לומר, הכניס את עצמו לבוץ. הזכרתי

כבר את העובדה שמצד אחד הוא רומז באופן ברור לנפילתם בעתיד של הרומיים. מצד שני, הוא אומר דבר הנראה לנו מאוד מחוצף, ומאוד לא מתקבל על דעתנו, והוא – שהאלוהים עבר מירושלים לאיטליה. אמנם באותה תקופה היה מרד של הכוהנים האליליים של גליה בצרפת, אשר אמרו שהאלים עברו מרומא אליהם, מעבר לאלפים. אך אין להניח שזה השפיע עליו וגם לא הסיפור המופיע בספרות הרבנית שלו, שכאשר אלוהים עזב את ירושלים כאילו נשמעה בת-קול: "אנחנו יוצאים מכאן". נשאלת השאלה האם לא הכיר את המושג הרעיוני, שאחר-כך נמצא אצל רבי עקיבא, שהשכינה נודדת יחד עם עם ישראל. מכל הנאמר לעיל מובן שהמחקר של יוספוס נותן לנו אפשרות של השערות, בדוקות ולא-בדוקות, על מצב האומה ומצב התרבות היהודית בימיו.

אמרתי שאין הוא יודע לשקר, והזכרתי את המקרה של דניאל ואת ידיעתו שמלכות רומי תיפול. כך קורה לו שמצד אחד הוא מנסה לכתוב את הדברים כך שינעמו לרומיים, אך מצד שני אינו יכול, או אינו רוצה, לשכוח מה שלמד. ההתרוצצות בין מה שעליו לכתוב לבין מה שהוא מוכרח לכתוב (משום שהוא יודע), גורמת לסתירה פנימית. בתיאור הקנאים – הוא אינו יכול להיות עקבי בשנאתו להם, כי אינו רוצה לשכוח את אכזריות הזרים. במקרה של יודפת, אינו יכול להשתיק את סיפורו האישי. ברור שקשה לו למצוא עילה להצדיק את טיטוס, בכך שצירפו למחנהו. הזיופים ההיסטוריים שלו הם זיופים של אדם המזייף כמעט נגד רצונו.

אחת התופעות המופלאות היא, מאמציו שלא לדבר על הערגה המשיחית והנטיות המשיחיות של היהודים, שכן לחלק מהאנשים המופיעים אצלו כנביאי שקר היו בוודאי יומרות משיחיות. על אמונתם של היהודים במשיח העתיד לבוא, או שמא הוא כבר בתוכנו, אין הוא מדבר בגלוי, כי לדבר על המשיחיות הפוליטית פירושו של דבר הוא לצייר אותם בעיני הרומיים (שראו במשיחיות היהודית סימן למרדנות) – כמרדנים תמידיים נגד הסדר הרומי. למרות זאת אפשר לראות שהיה להט משיחי באנשים המתוארים כמשוגעים מטורפים, וכנביאי שקר. כשהוא מתאר, למשל, את מנחם, אחד מאנשי ראשית המרד, שנהרג בבית המקדש על-ידי מתנגדיו בעת שהיה לבוש בגדי מלכות – אפשר להבין שהאיש חשב את עצמו למשיח.

רק פעם אחת הוא מזכיר את המלה היוונית כריסטוס, שמשמעותה – המשיח, כשהוא מדבר על ישו. בקטע האמור הוא מדבר על ישו

הנקרא כריסטוס, ועל אחיו של ישו הנקרא כריסטוס, ואומר: "הנה תלמידיו של ישו, כאשר ראו אותו לאחר צליבתו, חשבו אותו למשיח שעליו דיברו הנביאים כל מיני דברים מופלאים." זה הכל? אני מתאר לי את יוספוס מחייך לתוך זקנו, כשהוא כותב דברים אלה, כמו שבוודאי חייך לתוך זקנו כאשר נתן ליהודים את הרמז שמלכות רומי תיפול. גם בתוך תיאוריהם של החכמים ושל עולמם ההלכתי, אפשר לראות איך הוא מנסה להסביר דברים אלה מתוך שיטה אפולוגטית. מגן על תורת ישראל וגם שומר לנו זיכרונות של דברים שעליהם לא רצה לדבר בפה מלא. אלא שכאן, כמו שאמרתי, קיים הפרדוכס המשונה של אדם שהוא בעל דחף לכתוב, אך אינו יכול לכתוב את אשר הוא יודע וחושב לנכון, ועל-ידי זה נוצר לפעמים רושם של דר-פרצופיות.

כעד ללאומיות יהודית של האומה שנוצחה על-ידי רומא, יכול היה להדגיש את רגשותיו הדתיים והלאומיים, וזה שיפר אפילו את התדמית שלו, כשהוא בוכה ומבכה את גורלם המר של היהודים. אבל אי-אפשר לקרוא לו זייפן, שכן תיאוריו את הזוועות שנעשו על-ידי הרומיים, בעינם עומדים, והרי יכול היה שלא לספר על המוני היהודים שנורקו בקרקסים לחיות-טרף ועל יערות הצלבים שהוקמו סביב ירושלים. הוא מתמרן, אפוא, בין האמת לבין הרצוי. הדבר שנראה לו רצוי, היה, כמובן, רק מתוך היותו ממלקקי הפנכה של הרומיים.

כתבי יוסף בן מתתיהו נותנים תמונה שלמה של תולדות ישראל, מהיבטים שונים: יהודי הלניסטי, יהודי רומי, ויהודי של ארץ-ישראל, ומהווים הזמנה למחקר, להתעמקות נוספת בו. עלינו להיות לו אסירי תודה על כל המידע שכתביו מעבירים אלינו ועל תיאוריו המפליאים בדיוקם, עד כדי כך שאפילו הארכיאולוגים נעזרים בהם. לא ידוע מה היה מקורו לגבי תיאור מצדה, האם מדד את המקום או שמא קיבל את הידיעות מאחרים. גם החפירות ביריחו מגלות שהוא מדייק עד פרטי הפרטים האם היו לו מקורות, או זכר? תופעה מופלאה היא זיכר המדהים אשר "בגד בו" לשם שמים.

פרק ד'

העולם בו חי יוספוס פלביוס

כדי להבין את העולם בו חי יוסף בן מתתיהו יש להתחיל בתקופה קודמת במקצת, שנראתה בעיני אנשים רבים כתקופה של משבר, של סוף, ורק מאוחר יותר, אחרי חורבן הבית, כשהשתנה העולם הרומי ועלתה השושלת שבראשה עמדו אספסיאנוס וטיטוס, התחיל העולם להשתפר שוב. זהו העולם בו כתב פטרוניוס את הרומן שלו ששימש בסיס לסרטו של פליני, "סטיריקון" (אשר השתמש בתיאור התקופה הפרברסית הנוראה של ימי נירון, כמראָה לתקופתנו אנו). התרבויות היו במשבר והמוסר ירד לשפל המדרגה, למרות שמלכות רומי השתרעה מספרד עד למזרח ארץ־ישראל והציוויליזציה הרומית פרחה. חיי המשפחה היו הרוסים, היו תופעות של פרברסיות מיניות מהסוגים הגרועים ביותר. לאנשים לא היה שום דבר קדוש. ברחבי המלכות הרומית פרצו מרידות, והעם היהודי, שישב בארצו, הרגיש את ההבדל העצום בין היהדות – ששאפה לטוהר המידות ולדת מונותאיסטית והתנגדה לכל הקלקולים החברתיים הנהוגים – לבין העולם הסובב אותה, עולם השרוי בירידה זמנית.

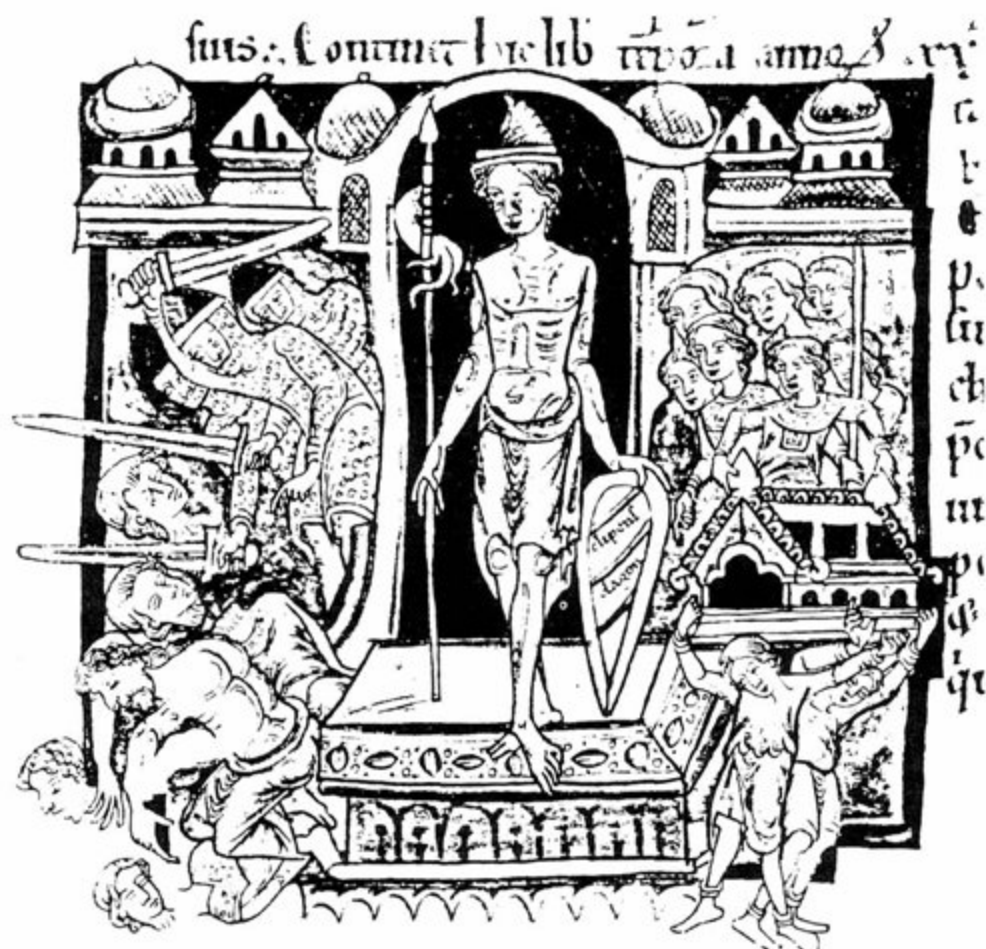
גם העולם היהודי היה נגוע במשבר זה. תנועות משיחיות, שקמו החל מהימים בהם הפכה הארץ לפרובינציה רומית, ביטאו את התעוררות הקנאות. מבחינה משיחית היו כאן מעין געגועים להוויה שמעבר למציאות, אלא שגם התנועות המשיחיות עם הערגה הלא־מית לגאולה, למדו בעקיפין מהעולם הרומי את האכזריות ואת חוסר ההתחשבות בזולת.

סיפוריו של יוסף בן מתתיהו על המשפטים המבוים, עדי השקר

וההוצאות להורג, יכולים להוות עדות מספקת לאכזריותם של אנשים אלה, אכזריות לשם שמים. הייתה מעין תחרות בפנטיות רצחנית, שזכתה לגושפנקא של קדושה, של אידאלים. אנחנו יודעים שהם התנגדו בצורה קיצונית לתושבי הארץ הלא־יהודיים, וכן ידוע שהקנאים הכריחו אנשים שאינם יהודים להימול. הם העמידו לפני הקצינים הרומיים שבאנטוניה את הברירה ליהרג — או לבוא תחת סכין ברית המילה: סכין מול סכין; לשם שמים וסכין שנייה לשם שמים. המשבר האיום סביב נירון, ה"אמן הגדול", אשר שרף את רומי כדי לשיר את שירו על חורבן טרויה וציווה על בני־אדם להתאבד — ויחד עם זה הגדולה של רומא האדירה — הם הפרדוקס של אותם הימים.

העולם היהודי היה מחולק לפלגים מפלגים שונים. את הנורמה של מלחמות האזרחים ירשו היהודים עוד מתקופת החשמונאים, ובתוך קבוצות יהודיות שהיו קיימות ביהדות, לא רק בין הקנאים, הייתה קיימת האלימות. הוויכוחים בין בית הלל לבית שמאי לא התנהלו בשקט. בסיף, בחרב, הכריעו, כנראה, את בעיות ההלכה לפני פרוץ המרד. אך הייתה זאת בארץ־ישראל תקופה של גדולה, שכן החכמים, אשר התנגדו לכל הקלקול הזה (וביניהם רבן יוחנן בן־זכאי, שלצערנו לא נזכר בכתבי יוסף בן מתתיהו), הבינו שעל העם לחזור בתשובה, אשר תשחרר אותם ממלכות רומי הרשעה. הייתה זו תקופה של זוהר מצד אחד, של ביסוס ההלכה, של פיתוח האגדה, פיתוח התורה שבעל־פה — ומצד שני, תקופה של משבר. המשבר הפנימי החל בתקופתו של הורדוס, כנראה משום שהעמיד חכמים מטעמו. באותה תקופה התחילו גם המרידות נגדו. (וכבר בימי הורדוס הייתה קיימת ההתאבדות, שהיא כעין צורה פרברסית של קידוש השם, כבמלחמה שנלחם הורדוס בקנאים שבארבל, שם הרג איש את משפחתו ואת עצמו. וכן אותה התאבדות שבראשית המלחמה של איש בית־שאן, שראה את עצמו אשם בתמיכה ברומיים, והרג את אביו, אמו וילדיו ולבסוף, מתוך התלהבות משונה, הרג גם את עצמו). תקופה זו נראית לרבים כאידאלית, ואלה החוזרים על הסיפורים מתוך התלהבות, לא יקשה עליהם ללכת בעקבות אותם אנשים, הן לרעתם, והן לרעת עמנו.

ברומי, בעולם הגדול של אומות העולם, שררה אפיקורסות, ואמונות משונות הגיעו מן המזרח והתערבבו זו בזו למעין אי־אמונה של אמונה; אצלנו דברים אלה לבשו, כאמור, צורה של איבוד תחושת

ארון הברית במקדש דגון, "קדמוניות היהודים" ספר 6, אנגליה, מאה 12
(ספריית אוקספורד)

העולם בו אנו חיים. התגובה על המשבר במלכות רומי הייתה משבר אצלנו.

אני יכול לשער שרבים מאלה המתגעגעים לאותה תקופה, היו מרגישים מועקה עמוקה אילו חיו בה. יש להבין שההתלהבות המשיחית של אותם אנשים, עוררה אותם למין מצב של הארה בלתי מציאותית, ומה שבוודאי נראה היה לרבים מעם ישראל כהתעוררות כבירה של העם, היה רק ביטוי של משבר עמוק — שמתוכו היה על רבן יוחנן בן־זכאי להוציא את העם.

כאמור, היו בארץ גם אנשים שהתנגדו, רבן יוחנן בן־זכאי ואנשים אחרים אשר חשבו שיש לקבל את עול המלכות, שאם לא כן — איש

את אחיו חיים יבלעו, אך היה עליהם לחיות במעין גלות פנימית. בתוך המצב הנורא שהיה בירושלים, בזמן המרד, מאלפת השיחה בין רבן יוחנן בן-זכאי לבין אבא סיקרא (במסכת גיטין), מצד אחד החכם הרואה את הנולד והיודע לאן הדברים מוליכים, מצד שני אחד מראשי המרד, סיקרא — מן הסיקריקים. הוא משוחח אתו על המצב ובעקבות שיחה זאת מחליט רבן יוחנן לעזוב את ירושלים. גם לתנועות אחרות שהיו קיימות בישראל, כגון האיסיים, היתה ראייה בלתי מציאותית של העולם.

המועקה היא היוצרת דתות. היא זו שכמה עשרות שנים לפני כן הביאה להיווצרות הנצרות, שהייתה כעין תשובה למועקה של ישראל ושל אומות העולם. עבור היהודים שקיבלו את הנצרות, היה זה ניסיון להתגבר על-ידי חלומות וראיית העולם המשיחי. הראשונים שקיבלו את הנצרות, הן בין הגויים והן בין היהודים, היו בני השכבות הנמוכות ואנשים שהתייאשו מן העולם הזה החומרי. הנצרות הייתה, אפוא, תגובה למועקה, והיא תמיד גוברת כאשר באות מועקות חדשות. אצלנו, כאמור, היו האיסיים תנועה משיחית. בכתביהם נמצא תיאור מפורט, כמו בספרי מדע בדיוני, של מלחמת אחרית הימים. אנשים אלה, שעזבו את הערים, את התרבות המקולקלת של מושב אנשי העוול ורצו לבנות חיים יותר טובים, גם הם היו ביטוי של אותה המועקה.

היהדות ההלניסטית, בגלות יוון, ניסתה למצוא את דרכה. פילון האלכסנדרוני, שחי בתקופת קליגולה, הגן על האינטרסים של היהודים, ומגלה בחיבוריו רוח מיסטית. הוא מסביר את חיבורי המקרא באופן אלגורי: לא רק הכתוב הוא אמת, אלא שיש לראות בכתוב מעין ראי; לדעתו זהו חיבור של סימבוליסטים (כאילו היה קורא שיר מודרני של עזרא פאונד), למרות שהמקרא בוודאי לא התאים לכך. פילון היה קשור בקשרי משפחה עם הבנק הגדול. אחיו היה בעל הבנק שהלווה כסף לבית המלכות ברומא, ובן-אחיו, טיבריוס אלכסנדר, היה, כנראה, אחד מאותם מעטים שעברו בימי קליגולה לאלילות והתבוללו. אחר-כך היה לנציב רומי בארץ-ישראל ולבסוף לרמטכ"ל של צבא אספסיאנוס. נכדיו, שחיו ברומי, התבוללו שנית, שבו לרומיות, והיו חברים בקבוצה אקסקלוסיבית מיוחדת שחבריה שרו בלטינית קדומה, חצי מובנת, שירים פולחניים. כלומר, במשפחתו של טיבריוס אלכסנדר הייתה התבוללות כפולה.

כדי לומר בסיום דברים יותר חיוביים, עלינו להבין שבעוד שבעולם

הרומי חלה, זמנית, ירידה תרבותית, השירה פסקה והספרות היוונית לא יצרה שום יצירות מופת, הרי שלעומת זאת אצלנו, היו כולם מוכנים ללמוד. אותו כוהן הגדול, יהושע, שנהרג על-ידי הקנאים, הוא אשר הנהיג בארץ לימוד חובה. משמעות הדבר שלמרות האווירה הקשה המשיכו בני ישראל לפתח את תורתם, ובמיוחד את עולמם של החכמים.

כשקוראים היום את אותם דברים קדומים, אף-על-פי שנוצרו מתוך רוח זרה ולא נוחה לנו — אפשר למצוא בהם איזה שהוא יופי, אך בימים ההם נהנו רק אותם יהודים שברחו מן המציאות, או הרומיים שהרסו את המציאות המוסרית כמו בסרטו של פליני. לעומת זאת רוב האנשים לא ירדו לדרגה מוסרית כה נמוכה. יוסף בן מתתיהו אף הוא חיפש את זהותו בימי נעוריו. הוא ניסה את הפרושים את הצדוקים ואת האיסיים, ואפילו חי זמן-מה חיים של התנזרות אצל איש סגפן במדבר. הוא מצא ולא-מצא את אישיותו, ולכן הפך לטיפוס כל-כך פרובלמטי. המשבר שפקד את העולם, שיצר את הרושם כאילו זהו סופה של תקופה, הוא אשר אפשר לקנאים ולמורדים אחרים לחשוב שכביכול הגיעה מלכות רומי לסופה. משבר זה חלף בזכות אספסיאנוס. אמנם הייתה עוד תקופה רעה בימי דומיטיאנוס, אחי טיטוס, אך לאחר מכן, מימי טריאנוס, התחילה מלכות רומי להתגבר על המשבר. המוסר החל חוזר לתקנו, בתוך העולם הרומי הגדול שוב מצאו אושר בחיי משפחה, ושוב פרחו הפילוסופיה והספרות. האנשים שמרדו ברומי, שהיו אחוזי טירוף המרד, לא יכלו לשער שהעולם יהיה פעם טוב יותר.

פרק ה'

יוספוס ברומי ורבן יוחנן בן זכאי ביבנה

נירון קיסר, אותו מלך רומי משונה, שלח את צבאותיו נגד היהודים, ובאותו זמן התחיל משבר נגדו – מרידות בצרפת. ההתנגדות לשל-טונו של נירון התגברה, והוא לא ידע מה לעשות לאחר שאנשיו עזבו אותו. היו שיעצו לו לעבור לצד המורדים בירושלים ולהכריז על עצמו כמלך ירושלים (על כך מסופר במקורות). פירושו של דבר, שהוא יילחם בצבא שהוא עצמו שלח. רעיון כזה נובע מתוך אמונות שהאמינו, לא רק היהודים, אלא גם הגויים, שיבוא שליט מן המזרח, אשר יביא תרופה וגאולה לעולם. נירון לא הספיק להשתגע ממש, ולבסוף התאבד באמרו "איזה אמן מת במותי" (אין לנו הקלטות של שיריו לפיכך אי אפשר לדון על טיבם, אם היה באמת משורר כל-כך גדול). אבל מאוד ברור שבעקבות הרעיונות המשונים האלה סביבו נוצרה אחר-כך האמונה שנירון לא מת, אלא שהוא באמת בא למזרח. כך צצו כל מיני נירונים בלתי אמיתיים, ואנשים העמידו פנים שהם נירון, וכך נוצרו גם סיפורי אגדות אצלנו, על מוצאו של רבי מאיר מנירון אשר ברח למזרח.

האמונה הזאת בנירון, שנהרג וכביכול קם לתחייה, מוצאת את ביטוייה באחד הספרים היפים של הברית החדשה, הוא חזון יוחנן, שם עומדת החיה הנוראה שנפצעה וקמה לתחייה, מול מושיעם של הנוצרים, הנהרג וקם לתחייה. ההתנגדות של העולם המזרחי למערב, שהוא גם יסוד המרד של היהודים ברומיים, לבשה, אפוא, צורה של ספרות אפוקליפטית, ספרות קץ וגאולה; לא רק אצל היהודים, אלא גם אצל הנוצרים וגם אצל אומות העולם פרצו מרידות בלתי ראליות.

l'une des anciennes des rois qui est
le second de la bataille d'arcole selon
la sentence de joseph.

אספסיאנוס בראש צבאו, "מלחמות היהודים" ספר 3, פרק 15, מאה 15
(ספרייה לאומית, פריז)

העולם התחיל להשתפר בזכות אספסיאנוס, שהיה אדם מעשי, בעל חוש הומור מיוחד במינו. נירון קיסר אמר לפני מותו, כשהתאבד: "איזה אמן גדול מת בי". אספסיאנוס, לעומתו, אשר ידע שעל כל קיסר, לאחר מותו, הסינט הרומי מכריז שהוא אלוה, אמר כשחש שקצו קרוב: "אוי ואבוי, אני הופך לאלוה".

הביטוי המפורסם "הכסף אינו מסריח", נטבע על ידו. הוא ביקש, וזו אולי עצה טובה גם לתקופות אחרות, לקחת תשלום מטעם המלכות מאלה המבקרים בבתי שימוש ציבוריים. כאשר אמרו לו שאין זה ראוי למלכות, למלא כך את הקופה הריקה, אמר: "הכסף אינו מסריח". כאשר רצו להקים לו פסל באלכסנדריה, הושיט את ידו ואמר: "הנה, היר הזאת, היא הבסיס. תנו לי כסף במקום הפסל הזה." אם כן, לאחר העולם המשוגע שהיה קודם לכן — בא אדם בעל הבנה לצרכי המלכות.

באשר לטיטוס — יש סיפור שלדעתי לא זכה לפירוש הנכון: טיטוס היה אהוב על האנשים, אמרו עליו שהוא האהבה והחן של המין האנושי, כשהיה חולה מאוד וידע שקצו קרב, אמר: "איני זוכר שום חטא שעשיתי, חוץ מחטא אחד" ולא פירש. ברור שהחטא היה חורבן בית המקדש, אם כי הסופר שרשם זאת לא חשב על כך, אלא שיער שאולי היו לו יחסי מין עם גיסתו. (נראה לי שאין זה מתקבל על הדעת, משום שאז גיסתו הייתה בוודאי מתפארת בכך.) לדעתי, הוא הרגיש שחטא בהחריבו את בית המקדש.

בתוך העולם הזה חי יוספוס. לאחר שנפל בידי הרומיים ביודפת, הוא עבר למחנה הרומי. הם, כמובן, היו מאוד מאוד מעוניינים בו, כמנהיג המרד שעבר אליהם, אך צעד זה עורר שנאה איומה מצד בני עמו.

בתוך המחנה הרומי יכול היה לפגוש גם את המלך אגריפס השני ואחותו ברניקי, אשר הייתה לאהובתו של טיטוס. פרשה זאת של אהבת טיטוס לברניקי — המלכה היהודית, מצאה את ביטוייה במחזה בשם "ברניקי", שכתב הסופר הצרפתי המצוין ראסין, בתקופת הפריחה של המאה ה-17. היא אף רצתה להינשא לו, אלא שזה היה בלתי אפשרי. כל העולם הזה של בית הורדוס המאוחר, ואפילו בית הורדוס המוקדם, הוא בשבילנו דבר מוזר. ידוע הסיפור על אגריפס, שהחכמים התייחסו אליו יפה ואמרו לו "אחינו אתה" כאשר הביא את הביכורים, למרות שלא היה מגזע ישראל אלא מבני אדום. חברי, החוקר החשוב, שמואל ספראי, גורס, שסיפור זה מתייחס לא לאגריפס

הראשון אלא דווקא לאגריפס השני. אגריפס השני עוד היה קצת מלך, וכמובן שהיה עליו לנסות למנוע את החורבן. אני יודע אם הוא דמות מלבבת, סיפרו אפילו שחי עם אחותו ביחסים אסורים.

טיטוס רצה להשתמש ביוספוס לשם השפעה על אנשי ירושלים, דבר שכמובן לא עלה יפה. המלחמה נמשכה. הרומיים משכו אותה בכוונה, מפני שאספסיאנוס רצה לצבור כוח; הוא לא רצה לגמור את המלחמה לפני הזמן. לאחר מכן, כאשר ירושלים הייתה במצור, הוטל על יוספוס לדבר אל אנשי ירושלים, דבר שהיה, כמובן, משימה בלתי אפשרית. אחד הדברים החמורים שאפשר לומר על יוספוס הוא, שקיבל אחר-כך את האחוזות בארץ-ישראל, כמו אותם אנשים שהשתמשו באסון הכבד שפקד את העם, כדי להתעשר.

בתוך המחנה הרומי, או לפחות לצד הרומיים, היה גם רבן יוחנן בן-זכאי. על רבן יוחנן בן-זכאי מסופר סיפור דומה לזה המסופר על יוספוס: הוא ניבא לאספסיאנוס שהוא עתיד להיות קיסר, ואז באו נכבדי רומי ואישרו זאת. הייתה השתדלות הן של יוספוס, והן של רבן יוחנן בן-זכאי, למנוע את חורבן הבית. בעוד שרבן יוחנן בן-זכאי לא בגד באידאלים שלו, ובוודאי שלא היה אישיות פרובלמטית — הפך יוסף בן-מתתיהו לאישיות פרובלמטית, בזה שנכנס לרומי וכתב שם את "מלחמת היהודים" ואת חיבוריו האחרים. "מלחמת היהודים" היה חיבור מטעם המלכות, ולכן היה עליו להצדיק בו את הרומים, אף-על-פי-כן הזכיר שם את מעשי האכזריות של הרומיים, ואנו יכולים ללמוד עליהם מחיבור זה. מן הראוי לציין את חופש הביטוי שנתנו אספסיאנוס וטיטוס ליוספוס, אשר כתב ספר מטעם המשטר הרומי. יוספוס כתב לאחר מכן את "ספר הקדמוניות", ואחר-כך את הספר "נגד אפיון", שבהם מצא לו עניין חדש במלחמה נגד האנטישמיות העתיקה, ובוודאי חשב שהוא משרת את האינטרסים של העם היהודי, כדי למנוע מרידות נוספות, וכדי למצוא דרך בה יוכלו היהודים לחיות בשלום בתוך האימפריה הרומית האדירה, אשר התחילה להבריא. בו בזמן ישב רבן יוחנן בן-זכאי ביבנה. אין להניח שהוא ביקש לייסד את הסנהדרין ביבנה בעזרת הרומיים. הוא עשה זאת בעצמו. יבנה הייתה שייכת לאדמת-המלכות, ולפי הנוהג בתקופה העתיקה, כשמי שתנה השליט, עוברת אדמת-המלכות לשליט החדש. על כן הפכה יבנה שוב לאדמת-מלכות של רומי, והיה בה כעין מחנה ריכוז, או מחנה של שבויים, שמתוכם הקים אחר-כך רבן יוחנן בן-זכאי את הסנהדרין שלו. עוד קודם לכן הוא לא הפריז בחשיבותו של בית

המקדש, ושררה מתיחות בינו לבין אנשי הכהונה שאליהם השתייך. הוא חיפש את דרכו של הלל, מורו, ניסה להתעמק בתוך המורשת ההמונית של היהדות, וכך, למעשה, בדרך אחרת מיוסף בן מתתיהו, הציל את תורת ישראל ואת עתיד האומה. לא כולם הלכו אתו, היו חכמים שהסתייגו ממנו ורבים עדיין ראו את אות הקלון של בגידה הטבוע בו. כאשר בגר רבן גמליאל ביבנה, החליף את רבן יוחנן בן זכאי בנשיאות ואז התחילה תקופה חדשה של פריחה. שמואל ספראי מצא שרבן גמליאל של יבנה, למרות שהיה מבית הלל, אפילו מבחינה משפחתית, נהג לפי ההלכה של בית שמאי. כלומר, אסכולה אחרת, חמורה יותר מזו של בית הלל.

מוצאם של הקנאים היה מן הפלג הימני של בית שמאי. ואפילו האדומים, שגרמו למותם של הכוהנים הגדולים בשעת המלחמה, היו מבית שמאי. אם כן, בני ישראל לא הלכו בדרך שפתח לפנייהם רבן יוחנן בן-זכאי, והמתיחות הלכה וגברה, עד שהדברים הגיעו למרד בר-כוכבא.

יוסף בן-מתתיהו חי, אפוא, ברומא, וניסה למצוא דרך כלשהי לייעץ ליהודים בחיבוריו איך לחיות בתוך העולם הרומי המתחדש. כנראה שבסוף ימיו חייו לא היו נעימים ביותר, משום שגם אצל דומיטיאנוס, אחיו של טיטוס, היו תופעות של טירוף קיסרי ונטיות לאכזריות ולהרג בני-אדם — ממש כמו אצל קליגולה, שרצה להקים את פסלו בבית-המקדש וראה את עצמו כאלוה, או אותו "אמן", נירון קיסר. יוספוס כתב אז לא רק את "חיי יוסף", על חייו שלו, אלא גם את ספר "קדמוניות היהודים", שבו כבר יכול היה להתייחס אל אנשים מסוימים באופן יותר חופשי, משום שהדמויות עליהן כתב היו כבר בין המתים, או שכבר היו חסרות-חשיבות. ריחוק זה אפשר לו להתייחס באהדה מסוימת אל האנשים שקודם לכן דיבר עליהם בשנאה מטעם המלכות, כמו, למשל, על אגריפס השני.

באותה תקופה נפגש, כנראה, יוספוס, עם הנוצרים הראשונים. לא ידוע אם פגש את הנוצרים שהיו בסביבתו ברומי, או בביקוריו בארץ-ישראל; יש להניח שפגש הן את הנוצרים היהודים, והן את הנוצרים בני אומות העולם. כאשר כתב את "ספר הקדמוניות" והגיע לתקופת נירון ושרפת רומי, היה עליו להסביר מי הם אותם נוצרים שהוא שמו בשרפת רומא על-ידי נירון — (אולי כמה מן הקוראים מכירים זאת מתוך הספר והסרט "קוואדיס"), לכן, בשעה שהוא מדבר על פילאטוס (שאותו תיאר בצורה שלילית), הוא מזכיר גם את ישו

וראשוני תלמידיו.

לא מתקבל על הדעת שהטקסט הרגיל הוא המקורי. היה זה פרופ' שלמה פינס, מהאוניברסיטה העברית, אשר מצא את הסיפור המקורי שכתב יוסף בן-מתתיהו על ישו, ובו הוא מתאר אותו במידה רבה של חיוב. יחס חיובי זה נובע מחיבתו לטיפוסים חסידיים וכל מיני קדושים מופלאים; כך תיאר את חוני המעגל ואף את יוחנן המטביל, כאיש צדיק שנהרג על-ידי הורדוס אנטיפס, כך הוא מדבר טובות על ישו, ואחר-כך אפילו את מותו של יעקב, אחי ישו, מתאר כפשע משפטי, שעשו הצדוקים. כלומר, גם בעניינים אלה של אהבת הטיפוסים החסידיים, רואים אנו את רוחו הסוערת של יוסף בן-מתתיהו, זהו יוספוס אשר בחר, או נבחר, או עלה בגורלו, לחיות בתקופת המעבר הן בישראל והן במלכות רומי.

פרק ו'

כתות בימי בית שני: צדוקים, פרושים ואיסיים

הרבה למדנו מיוסף בן־מתתיהו על הפרושים, הצדוקים והאיסיים, שלושת הזרמים החשובים שהיו קיימים בימי בית שני. תגלית המגילות אישרה אצל רוב החוקרים את השערתו של פרופ' סוקניק ז"ל, שהמגילות של מדבר יהודה הן כתבים של האיסיים, עליהם ידענו רק מן הספרות, מיוסף בן־מתתיהו וכמה סופרים אחרים בני־זמנו, ביניהם פילון האלכסנדרוני. תגלית המגילות הראתה לנו שתיאורי יוסף בן־מתתיהו את האיסיים הרבה יותר נאמנים מתיאוריו של פילון האלכסנדרוני. פילון הכיר, כנראה, את האיסיים רק מרחוק, ותיאר אותם בצורה יותר מדי אידילית, כמין כת של פילוסופים.

יוסף בן־מתתיהו עבר את שלוש הכתות האלה כדי להכירן, אם כי אפשר להניח שאת הצדוקים מלכתחילה לא חיבב במיוחד, למרות העובדה שאצל הצדוקים הייתה לכוהנים עמדה בכירה — והוא עצמו היה כוהן. אין לנו שום מידע על הצדוקים ממקורותיהם, ועדיין לא נמצא ספר "הגזרתא", או כתבים אחרים שלהם. אנחנו יודעים עליהם, למעשה, רק מכתבי אויביהם: מיוסף בן־מתתיהו, שבוודאי לא היה צדוקי, ומן הספרות התלמודית שנכתבה כהמשך לספרות הפרושית. גם במגילות מדבר יהודה של האיסיים בולטת האיבה כלפי הצדוקים, וכן מן הברית החדשה, שבה האהבה לצדוקים לא הייתה גדולה, משום שהכוהנים הצדוקים היו אלה שגרמו למות ישו, במסרם אותו לרומיים ואף המשיכו לרדוף את הנוצרים הראשונים. לפיכך, ייתכן שהתמונה שיש לנו על הצדוקים היא שלילית מדי.

הצדוקים לא היוו עדה, אלא כיוון בתוך היהדות. הם לא היו, כמו

כיבוש יריחו על-ידי יהושע, "קדמוניות היהודים", ספר 5, ז'אן פוקה, מאה
 15 (ספרייה לאומית פריז)

שרבים חושבים, רק יהודים שמרנים, אלא היו יהודים קונטרה-רבולוציונרים. כלומר, שמרנותם הביאה אותם להמצאת דעות מנוגדות לדעת כלל-ישראל, לדעתם של הפרושים והחכמים. כלומר, מתוך התנגדות להתפתחות הם חזרו עוד צעד אחד אחורה, וצעד זה היה לפעמים פרי המצאתם.

הם היו מעשירי העם, ולא ידוע מה היה מקומם בראשית תקופת מרד החשמונאים. אנו מכירים אותם החל מתקופת יוחנן הורקנוס — שעבר אליהם, וכך גם המלכים שבאו אחריו — אריסטובולוס הראשון, שמלך חודשים אחדים, ואחריו ינאי המלך (שהוא "מלך בשר ודם" בספרו של משה שמיר). מרכזם היה בבית-המקדש, משום שאליהם השתייכו משפחות הכוהנים הגדולים. היה מנהג שממשפחות אלה יבוא תמיד כוהן גדול חדש. גם לאחר מכן, בימי הורדוס, ואף בתקופת שלטון רומי, כאשר הכוהנים נקבעו על-ידי המלכות, תמיד בחרו בכוהנים גדולים ממשפחות קבועות, משפחות צדוקיות. הייתה להם מעין הילה של קדושה.

הצדוקים התנגדו לתורה שבעל-פה ולאמונה בחיים שלאחר המוות. הם דגלו בבחירה חופשית וצמצמו את האמונה בהשגחה. בן-אדם אחראי למעשיו. אם הוא נוהג בחכמה, הוא שומר את התורה שבכתב, שהייתה התורה היחידה בה הכירו, ויקבל, בעולמנו אנו, את השכר והעונש מתוך סיבתיות ארצית ברורה. לפי אמונתם היה אל רציונליסטי, שנתן את התורה, ואשר מבחינה מסוימת הוא יכול להרשות לעצמו לנוח, לתת לבני-אדם שישחקו את המשחק ואם יהיו חכמים — יצליחו. סוציולוגים יכולים לפרש את דחייתם את האמונות העממיות ואת התורה שבעל-פה (שהייתה מעין חוק עממי ויותר הומני), כנובעת מן העובדה שהם היו מן השכבות העשירות, שאין להן צורך בעולם הבא, והעולם הזה מספק להם את רוב צרכיהם.

הם שללו את האמונה במלאכים ואת הנבואה, והתבססו על התורה שבכתב, אשר שימשה להם אמצעי ראקציוני לניהול המדינה. לכן, למשל, הם דגלו בהבנה מילולית של "עין תחת עין", ואין ספק ששלטונם היה שלטון קשה. אפשר להבין את הטענות שטענו נגד החכמים, שברכרוכיות אנושית אינם יכולים לנהל את המדינה. הם היו אנשים גיבורי-חיל, אשר רצו להנהיג את המלכות לא לפי המנהגים והתורה שבעל-פה, אלא ביד חזקה, כדי שהמדינה תצליח. היו ביניהם גם הקצינים של הצבא החשמונאי המאוחר, כשזה הפך כבר לצבא השכירים.

בימי שלטון רומי חל אצלם שינוי. אנשים אלה, שהנהיגו את צבאות "מלך בשר ודם", הפכו למשתפי-פעולה עם הרומיים. עובדה זו, ובנוסף לכך גישתם אל הדת ודחיית האמונה העממית במלאכים גרמו, כמובן, לאי-אהדה כלפיהם, ולמעשה, הם היו בעלי כוח גדול – בתוך עולם מצומצם. בספרות התלמודית מסופר על כוהן גדול צדוקי, אשר הצטער על שאינו יכול לבצע את פולחן בית המקדש בדרך בה היה רוצה. הם גם לא יכלו למצוא חתנים לבנותיהם, אלא אם כן קיבלו הבנות על עצמן את חומרות החכמים. כלומר, הייתה זו קבוצה של עשירים, בעלי-כוח, שאמנם היו שנואים על רוב העם, אך ראו את עצמם כמייצגים היחידים של תורת ישראל המלאה והנכונה, מול עולם שנראה להם כרכרוכי ובעל דמיונות משונים של אמונות שאין להן כיסוי.

עולמם של החכמים, שאליו השתייך גם יוסף בן מתתיהו, כבש את לב כל העם. כוחם של החכמים היה בכך שהם ראו את עצמם כמזדהים עם דעות העם. הם פיתחו את התורה שבעל-פה והעלו את חשיבותה, וכך אף את האמונות במלאכים, בעולם הבא ובתחיית המתים שהייתה חשובה בעיניהם, כי באמונה זאת קיבל העם את דעתם. מתוך הזדהותם עם היהדות הבלתי כיתתית, יכלו החכמים להשפיע על העם, להדריכו וקצת לקצץ את כנפי הדמיון הפראי של חזי הקץ והגאולה.

המלה "פרושים", מובנה אנשים אשר פרשו, התרחקו מכלל העם. כך קראו להם מתנגדיהם. הפרושים עצמם לא אהבו להשתמש במלה זו משום שזה היה כינוי שניתן להם על-ידי האחרים. (פורשים-פרושים בעברית של הזמן ההוא). למלה כשלעצמה היה כבר מטען שלילי, ולכן אפילו חכמי הפרושים השתמשו הרבה פעמים במלה זו כהגדרה של צבועים. כלומר, אם למלה יש משמעות שלילית, הם מילאו אותה בתוכן שלילי אחר – "האנשים הצבועים". המלה "צבועים" קשורה אף היא בדברי אלכסנדר ינאי "אל תתיירא מן הפרושים, משום שאינם פרושים אלא צבועים" – והצבועים הם אנשים המעמידים פנים, או מעמידים כלפי עצמם פנים של אדיקות יתרה, שאינם מסוגלים לשמור עליה.

הפרושים קראו לעצמם חכמי ישראל, או ישראל, ובזה הדגישו את הסולידריות של העם כולו. השם פרושים, במובן כוללני, נמצא בספרות חז"ל כמעט תמיד רק בפי מתנגדיהם. אצל יוספוס, הכותב יוונית, החכמים נקראים פרושים.

העולם הפרושי לא היה עשוי מקשה אחת. בין הפרושים היו בית הלל ובית שמאי. בית שמאי — שהיה המחמיר יותר, ממנו קמו אחר-כך הקנאים, שהיו כעין אסכולה חדשה בתוך בית שמאי. השם איסיים אינו מופיע בספרות העתיקה העברית והארמית, אלא אצל יוסף בן מתתיהו, פילון וסופרים אחרים שכתבו יוונית. אחד הסופרים היווניים בשם דיון מפרוסה, אומר שהם כעין עיר אחת של מאושרים, היושבים ליד ים המלח. סופר אחר, בשם פליניוס, מספר עליהם שהם יושבים ליד עין-גדי, אינם נושאים נשים אלא מקבלים ילדי אחרים, עד כדי כך הם בורחים מן החברה התרבותית. אמנם סופרים אלה מספרים על ריכוזם של האיסיים בסביבה שבה נמצאו גם המגילות, אך ידוע שבמציאות חיו האיסיים גם במקומות אחרים. האיסיים אף השתתפו במרד: ידוע על יוחנן האיסיי שהשתתף במרד ונפל ליד אשקלון. ידוע גם שבימי המלחמה הרומיים האכזריים עינו את האיסיים, הכריחו אותם לעשות דברים שהיו אסורים על-פי אמונתם, והאיסיים עמדו, חייכו ומתו מות קדושים במוות האכזרי שהטילו עליהם הרומיים.

הצדוקים נעלמו אחרי חורבן הבית — משום שבית המקדש, שהיה מקום מבצרם הרוחני — נחרב. גם על האיסיים לא ידוע. יש להניח שהיו כאלה שנשארו אחרי המלחמה, אלא שלא ידוע מה קרה אחרי שנהרס מרכזם ורבים מהם הומתו בעינויים על-ידי הרומיים. עולםם של החכמים הוא שנשאר. היהדות שלנו היא כעין המשך של הפרושים. לפי יוסף בן מתתיהו היו כששת אלפים איש שקיבלו עליהם את חומרות הפרושים, אך גם רוב העם הלך אתם. עובדה זו ידועה מדברי יוסף בן מתתיהו, מן הספרות התלמודית וגם ממתנגדיהם — האיסיים — אשר משווים את נהירת ישראל אחרי הפרושים — לנהירת העם בימי הנביאים אחר עבודת הבעל. במגילות של האיסיים לא מופיע השם פרושים. הם נקראים שם: דורשי החלקות, הצבועים. החכמים הם, אפוא, העולם שאליו השתייך גם יוסף בן מתתיהו.

מתעוררת השאלה, האם החלוקה של עם ישראל לשלוש כתות אצל יוסף בן מתתיהו נובע מתוך גישה סכמטית, או שהדבר מבוסס על המציאות.

בגמרא כתוב "כ"ד כיתות", לכן יש הסבורים שיוספוס הכניס כאן חלוקה לאסכולות פילוסופיות, כדוגמת האסכולות הפילוסופיות של היוונים והרומיים, אלא שבדיקה יותר מדויקת מראה לנו שחלוקה זאת היא חלוקה מציאותית. אפשר לומר שהן יוספוס, הן החכמים והן האיסיים רואים את העם מחולק לפרושים, צדוקים ואיסיים. האיסיים

הבדילו בין אפרים ליהודה. אפרים הם הפרושים, מנשה הצדוקים ויהודה — הם עצמם. חלוקה משולשת זאת נמצאת־נרמזת בתפילת שמונה־עשרה. הברכה "השיבה שופטינו כראשונה ויועצינו כבת־חילה", מתכוונת להחזרת ההלכה לפי התורה שבעל־פה ודחיית ההלכה של הצדוקים.

אפשר להסיק מכך שאכן צדק יוסף בן מתתיהו בקביעה שהעם התפלג לשלוש קבוצות: עולמם של החכמים־הפרושים, שהעם הלך אחריהם; הצדוקים הריאקציוניים, הרציונליסטיים, הכוהנים העשירים; והאיסיים — כת מיוחדת במינה, בה נדון בהמשך.

פרק ז'

חלוקת העם היהודי אצל יוספוס

ראינו שיוסף בן מתתיהו תיאר נאמנה את חלוקת העם היהודי לשלוש קבוצות. נוסף רק פרט קטן, לגבי יחסם של החכמים אל הצדוקים, אשר לא האמינו בתורה שבעל-פה, ולא בחיי עולם ותחיית המתים. הברכה הנאמרת אחרי קריאת התורה, בצורתה השלמה, כוונתה הסתייגות מן הצדוקים: "אשר בראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו". התועים שאינם מאמינים בתורת אמת, ולא בחיים אחרי המוות, הם הצדוקים, שמהם אנחנו נבדלים.

נשאלת השאלה באיזו מידה נאמן יוסף בן מתתיהו בתיאורו את הצדוקים, הפרושים והאיסיים. יש להקדים כאן הערה שתבהיר קווים חברתיים בתוך תקופת בית שני, שנמשכו עד לתקופת יבנה: כמו בכתות החסידים, וכמו שהיה בין המתנגדים לחסידים, כל צד הגדיר את עצמו ויצר השקפת-עולם שלמה עד כדי כך שאפילו בדרכי התנהגותם אנשים אלה היו שונים. ההבדל בין בית הלל לבית שמאי ידוע מספרות החכמים: הלל ושמאי נהגו אחרת אפילו כשקנו בשר בשוק. בית שמאי, הפסימיסטי, שמר אותו לשבת, ואילו בית הלל אמר "ברוך אדוני יום-יום", ואכל אותו בו ביום. כך נוצרת קוטביות בכל דבר הקשור בקבוצות של תקופת בית שני.

כלומר, אין זו המצאה של יוסף בן מתתיהו, הכותב על שלוש הקבוצות האלה ומראה שהיו ביניהן הבדלי גישה הן בענייני התורה, הן בתפישת החיים שלאחר המוות, והן בעניינים תאולוגיים ברורים, והיו אף הבדלי הלכה.

כדי להבהיר את הבסיס המשותף בין האיסיים לחכמים, עלינו

ארון הברית במקדש דגון, "קדמוניות היהודים", ספר 6, פרנקופלמי, מאה
15 (ספריית ארסנל, פריז)

להבין ששני זרמים אלה קיבלו את הישגי התורה שבעל-פה, אלא שהאיסיים לא הודו בכך שזוהי תורה שבעל-פה שהם קיבלוהּ מאחר-רים. הם כאילו גילו אותה בעצמם, בניגוד לצדוקים, שניסו לדחות את התורה שבעל-פה.

אין ספק שההלכה הייתה שונה בין שלוש קבוצות אלה ואפילו בתת-קבוצות. גם לגבי האמונה בחיים שלאחר המוות קיימת הקוּט-ביות המשולשת: הצדוקים לא האמינו בחי-עולם, ולא בתחיית המתים, אלא חשבו שהכל מסתדר בכי-טוב או בכי-רע, אם מישאו חוטא עלי-אדמות. הפרושים האמינו בתחיית המתים, ואילו האיסיים האמינו בעולם של נשמות. הגוף, שהיה טפל בעיניהם, אינו קם לתחייה, בעוד שהנשמה מקבלת גוף שמימי, ונמצאת בגן-עדן של מעלה.

יוסף בן מתתיהו מוסר תיאור מפורט של האמונה האיסיית בחיי הנשמות. לדבריו, אמונה זאת מקבילה לאמונות יווניות מסוימות, המתוארות אצל המשוררים היווניים. במבט ראשון נראה שלפנינו כעין התאמה לעולם היווני, וכאילו יש כאן סילוף מסוים שנעשה כדי לקרב את האיסיים ללבותיהם של הקוראים הלא-יהודיים. אולם התברר, במחקרים שנעשו, שתיאוריו הם תיאורים נאמנים, אף-על-פי שיש בהם רמז ל"אודיסיאה" של הומרוס. בספר חנוך, שהוא ספר חיצוני המופיע, בין השאר, גם בין המגילות בקומראן, מוצאים את הנושאים של חיי הנשמות, פרדס האמת, גן-עדן של אמת, "פרדס קושט" כמו שהם קוראים לזה, וזה מתאים למה שמסופר על-ידי יוסף בן מתתיהו כהשוואה לעולם היווני.

לפנינו דוגמה מעניינת, בה הצליח יוסף בן מתתיהו לומר אמת, ויחד עם זה להסביר אמת זאת, על-ידי תיאור בצבעים יווניים, לקורא שאינו יודע דבר על אמונת האיסיים. יוסף בן מתתיהו אומר שתורתם של האיסיים היא תורה סודית, דבר שנתאשר במגילות. גם שם מדברים על שמירת הסוד של תורתם, אלא שתורות סודיות כאלה אינן יכולות להיות לגמרי סודיות, ולכן כשקוראים את דברי יוסף בן מתתיהו על האיסיים, דבריו הם כה מדויקים, עד שאפשר להשתמש במגילות כדי לפרשם.

הוא מנסה לכתוב את הדברים כך, ש"המבין יבין", ולא לומר במפורש דברים העלולים לעורר שנאת-ישראל אצל הרומיים. אין הוא מספר על המתח המשיחי ושנאת האיסיים לרומיים ולשאר היהודים. במקום לדבר על מלחמת בני-אור בבני-חושך, הוא אומר שהאיסיים

נשבעים לאהוב את הצדיקים ולהילחם ברשעים. מי שקורא את המלה להילחם — לשנוא את הרשעים, אינו יודע שהאיסיים אכן התכוונו להילחם בהם ממש. כאן, שוב, יוסף בן מתתיהו, מחייך לתוך זקנו, על שכלל בכתביו את זכר מלחמת בני חושך שנתגלתה במגילות. תיאור האיסיים שם הוא אידילי. לפני מציאת המגילות נראה היה לנו שמדובר בצדיקים קדושים, כי מדבריו ומדברי אחרים אין להבין שלפנינו אנשים אשר נכנעו למלכויות, לפי השקפתם, רק על-תנאי; הם האמינו בגזרה הקדומה, וחשבו שיש לקבל כל שלטון כניתן מידי האלוהים, עד שיבוא זמנה של מלחמת בני-אור בבני-חושך. כל הפציפיזם-על-תנאי נעלם אצל יוסף בן מתתיהו, ותיאור האיסיים כעולם אידאלי נראה היה מובן בהחלט, משום שהעולם הגדול, גם זה הלא-יהודי, ראה באיסיים תופעה מיוחדת, חבורה מופלאה, בדומה ליחס אל הקיבוצים. החברה האידאלית, האוטופית, של האיסיים, נתפרשה כאילו חיו כך במציאות.

כאמור, דגלו האיסיים בגזרה קדומה. כאשר הבחנתי בכך, שכנעתי את אחד החוקרים הגדולים, בתחילת מחקר המגילות, שיש זהות בין האיסיים לבין אנשי-המגילות משום שאם יוסף בן מתתיהו מדבר על אמונתם של האיסיים בגזרה קדומה, ודבר זה נמצא באופן ברור בתוך המגילות, הרי שיש לזהותם, הן מסיבה זו והן מסיבות אחרות, עם אנשי כת-המגילות. האמונה בגזרה קדומה היא אמונתם באל הכל-יכול והכל-יודע-מראש.

אצל הפרושים מדגיש יוסף בן מתתיהו את יסוד האמונה בהשגחה, אך לא בגזרה הקדומה, ואילו אצל הצדוקים הוא מדגיש את יסוד האמונה בבחירה חופשית מלאה. אלא שכאן בא, כמובן, עניין ההשפעה היוונית על תיאוריו.

הוא הצליח, בדרך כלל, לשמור על נאמנות למקורותיו עד כדי כך, שאת הדברים הכתובים, למשל, על האיסיים, אפשר ליישם כמעט באופן מילולי באותן מליצות שבתוך המגילות. יחד עם זה ידע יוסף בן מתתיהו איך להגיש את הדברים לקורא היווני. בתיאוריו את הפרושים, בעניין האמונה בהשגחה, הושפע יוסף בן מתתיהו בסגנונו מגישה פילוסופית של קבוצה יוונית, זו של אנטיוכוס מאשקלון, שעמד בין הפלטוניקאים לבין הסטואים. יוסף בן מתתיהו עצמו משווה את הפרושים לאנשי סטוא ואילו את האיסיים הוא משווה לאסכולת חסידי פיתגורס. במה שנוגע לאמונה, או חוסר האמונה, של הצדוקים בהשגחה, הוא אומר שהם לא האמינו בהשגחה ולא בשום גזרה, אלא

חשבו שכל אלה מסתדרים בתוך העולם. אם מישו חוטא — הוא עושה זאת מתוך איוולת, אנשים חכמים יודעים שלא לחטוא. משונה מאוד לגלות שיש קבוצה יהודית המאמינה, כביכול, שהקב"ה נמצא בגמלאות; לאחר שנתן את התורה הוא כבר לא מתערב. הפתרון לכך הוא פשוט, ומבחינה מסוימת מעציב, היות שיש כאן השפעה של הפילוסופיה היוונית. בעולם היווני הפילוסופי, במיוחד בפלג של אסכולת אריסטו, הייתה השקפת העולם כזו: האלים אינם צריכים לדאוג לבני-האדם, משום ששמו להם כשומר את אופיים. האדם קובע את גורלו על-ידי אופיו. האלים אינם יכולים לטפל בכל בני-האדם, שכן אילו כך היה, היו עסוקים מדי. אבל האופי, שהוא כעין שומר נאמן של האדם, הוא הנותן לו להחליט בעצמו, לטובה — או לרעה. אם יחליט לפי שיקול-דעת נכון — יזכה לאושר, אם יחליט לפי שיקול-דעת מוטעה, תבואנה עליו התוצאות החמורות של איוולתו.

בתיאור עמדתם של הצדוקים, מושפע יוסף בן מתתיהו מן הרעיון הפילוסופי, או פילוסופי למחצה, של היוונים, ולכן אי-אפשר לדעת בדיוק מה הייתה גישתם של הצדוקים בעניין ההשגחה. על-ידי הכנסת הרעיון היווני נוצר סילוף מסוים. אבל, ככלל, יש נאמנות ודיוק רב בתיאורו של יוסף בן מתתיהו את שלוש הקבוצות האלה. הנאמנות מגיעה עד לצד הלשוני. במגילותיהם של האיסיים נאמר: "ולהן חמס לא תאווה נפשי" (מגילת הסרכים 10, 19), יוסף בן מתתיהו מרכך את הדברים ואומר שהם שומרים את נפשם מרווח בלתי הוגן (מלחמות ב', 141) כך הוא נמנע מלהדגיש את האלמנט המהפכני שלהם, אך נאמן ללשון המגילות (השימוש במלה "נפש"), ושוב יש כאן דוגמה לנאמנותו כסופר. מידע רב על האיסיים מצוי במגילות על מקומותיהם, ארגונם ועונשיהם. בעבר שימשו כתבי יוסף בן מתתיהו להסברת המגילות, עכשיו המגילות מסבירות לנו את דברי יוסף בן מתתיהו. הן פילון והן יוסף בן מתתיהו יודעים משהו על הדואליזם, על השניות בין טוב לרע ואור לחושך, האופייניים לאיסיים, שהם כת מדבר יהודה. יוסף בן מתתיהו מדבר על כך שלפי אמונתם עליהם לאהוב את הטוב, לשנוא את השקר, ולהילחם יחד עם הצדיקים נגד הרשעים, בעוד שפילון מתאר אותם כאיזה פילוסופים מופלאים, שאינם מלמדים תורות אבסטרקטיות. לגבי האיסיים, שהתעניינו במלאכים ואשר עוסקים במיוחד בתורת המוסר ומבדילים בין טוב לרע, לבין הדבר שאינו טוב ואינו רע — הגדרה כזאת אינה מתקבלת על הדעת, שהרי

לאיסיים שום דבר לא היה אינדיפרנטי. ההבדלה בין טוב לרע והדבר שאינו טוב ואינו רע — זוהי תפישה של חסידי הסטואה היווניים, ואותה מעביר פילון על האיסיים. שגיאה כזאת לא הייתה יכולה לקרות אצל יוסף בן מתתיהו.

המגילות מאשרות את מה שלמדנו מיוסף בן מתתיהו על האיסיים, ואותו דין חל, פחות או יותר, גם על שתי הקבוצות האחרות, אם כי לגבי הצדוקים אין אפשרות בדיקה. על הפרושים הוא אומר שהם מאמינים כי אדם נכנס, לאחר מותו, לגוף אחר. מכך משתמע לקורא היווני כאילו הם האמינו בגלגולים. הייתה זו טעות שיוספוס התכוון לעורר. ידוע הסיפור על פאולוס הנוצרי, שעמד באתונה והתחיל לדבר על תחיית המתים, וכל שומעיו התפזרו. בשביל היוונים הייתה זו אמונה שאינה מתקבלת על הדעת.

יוסף בן מתתיהו מזכיר רבים מהחכמים בני זמנו, ואנשים רבים הידועים לנו מהספרות התלמודית: הוא מזכיר את הלל ושמאי, ואת שמעון בן גמליאל, שהוא בנו של רבן גמליאל הזקן ואביו של רבן גמליאל של יבנה. חבל מאוד שאין הוא מספר לנו על חכמים שעליהם אנו רוצים לדעת יותר, ואינו מזכיר את רבן יוחנן בן זכאי. אפשר להסתייע בדברי יוסף בן מתתיהו, לא רק כדי לדעת על האמונות והדעות של החכמים באותה תקופה, אלא כדי ללמוד את תולדותיה. העיון בכתביו מעלה מן השכחה את העולם בו חיו אבותינו, ואשר חובה עלינו להמשיך בדרכם לטוב ולרע.

פרק ח'

היסטוריוגרפיה יוונית ויהודית

היסטוריוגרפיה, ביוונית, פירושה כתיבת היסטוריה, כתיבת תולדות בני-אדם. מבחינים בין כתיבת זיכרונות אישיים לבין כתיבת תולדות בני-האדם בעבר. הבדל זה היה קיים גם בתקופה העתיקה. יוסף בן מתתיהו התחיל בכך שסיפר את תולדות המלחמה בה השתתף, ואחר-כך כתב חיבור ארוך, בן עשרים ספרים, בו דן בתולדות ישראל מראשית קיום העולם (מבריאת האדם) ועד לראשית מלחמת היהודים. החיבור ההיסטוריוגרפי השלישי, "חיי יוסף", הוא אישי עוד יותר מ"מלחמות היהודים", בו סיפר את תולדות חייו ואת תפקידו במלחמה. מלבד זה כתב חיבור אחד לא-היסטוריוגרפי, "נגד אפיון", בו הוא מגן על היהודים מפני שנאת-ישראל העתיקה.

כל חיבוריו של יוסף בן מתתיהו, חוץ מהספר "נגד אפיון", הם חיבורים העוסקים בהיסטוריוגרפיה. מן הראוי להבהיר כיצד נראתה ההיסטוריוגרפיה בתקופתו, או ליתר דיוק, מה כתבו האנשים באותם ימים. בחיבורי יוסף בן מתתיהו יש לא רק פרטים על תולדות העם, אלא גם תיאורים של הפרושים, הצדוקים והאיסיים. הוא מביא מידע על המנהגים היהודיים, תיאור של ארץ-ישראל ושל מקומות מושבם של היהודים. היסטוריוגרפיה, באותם ימים, לא הייתה כתיבה של חיבורים מדעיים גרידא. זוהי שיטת כתיבה המוכרת מהספרים ההיסטוריים, ספרי המקרא, וספרי אומות העולם. החל מהרודוטוס היווני, יש תיאורים היסטוריים המסופרים באופן שוטף, שבתוכם יכול היה ההיסטוריון גם להביע את דעתו, דבר שיוסף בן מתתיהו אכן עשה. יש לזכור שההיסטוריוגרפיה בתקופה העתיקה, ואחר-כך בימי הביניים, הייתה

הטבעת אריסטובלוס בפקודת הורדוס, "קדמוניות היהודים", פרט מתוך ציור השער, ספר 15, מאה 15 (ספרייה לאומית, פריז)

שייכת לספרות היפה. הדברים נכתבו כך שיהיו מושכים, ולכן לא ראו פסול בכך שסופר ישים בפי הדמויות בספריו נאומים ארוכים או קצרים, כפי שעשה יוסף בן מתתיהו בכל חיבוריו ההיסטוריים. הנאומים המפורסמים (שלפעמים סופרים אחרים עזרו לו בחיבורם), כמו הנאום המפורסם במצדה, או הנאום הארוך המתאר את גדולת רומי, שמישהו שם בפיו של אגריפס המלך בפרוץ המרד, נאום ארוך של הורדוס לפני בניין הבית, ועוד. אלה לא היו אמורים להיות נאומים אותנטיים, אלא כעין תרגילים להפגנת כשרונו הספרותי של הסופר, וניסיון לאפיון האנשים המדברים.

יש להזכיר שהספרות היפה בתקופה העתיקה, החל מהומרוס, הייתה קודם כל אפוסים, שירי רגש, מה שנקרא ליריקה, ואחר-כך רומנים, תיאורים של מעשיות, הידועים מן הספרות הלטינית קצת לפני יוסף בן מתתיהו, כמו הרומן של פטרוניוס, "סטיריקון", שלא נשתמר בשלמותו. יש לציין שספרות יפה, עשירה, הפסיקה כבר קודם להיות אקטואלית בתחום היווני, ולמעשה כבר אז לא נכתבו שירי עלילה

יווניים. במערב הלטיני עדיין נכתבו שירים ארוכים; בימיו וקצת אחריו נכתבו אפוסים, אך למעשה איני יודע מי קרא אותם. באותם ימים חלה, אפוא, בתרבות האנושית תופעה המקבילה למה שקורה בימינו. פחתה החשיבות של כתיבת ספרות יפה ולמעשה לא הייתה קיימת. אמנם נכתב אותו רומן מפורסם של פטרוניוס, "סטירי-קון", ואחר-כך הרומן הגדול והחשוב, גם הוא רומן סטירי-דמיוני, "חמור הזהב", של אפוליאוס (תורגם לעברית), אלא שזה היה בתקופה הרבה יותר מאוחרת. איני יודע אם כבר באותה תקופה, או קצת יותר מאוחר, נוצרה ספרות שאפשר לקרוא לה ספרות זולה, "רומנים למשרתות" כמו שקורא לכך אחד החוקרים הצ'כיים, רומנים עם "הפי אנד", על כל מיני פיראטים ועל אנשים שמתחתנים ונפרדים, והבחור רות השומרות על טוהר מידותיהן, למרות שעברו כל מיני סכנות נוראות וכו' וכו', סוג ספרות זה, אם היה קיים בימי יוספוס, אנשים מכובדים לא קראו אותו. בתקופתו של יוספוס, אם אפשר לומר כך, החלה תקופת ה"פייפר-בקים", תקופה שבה רוב האנשים, גם במערב ובמזרח היווני, הפסיקו לקרוא ספרות יפה וקראו ספרים טובים בנושאים שאפשר לקרוא להם מדעיים: "גאוגרפיה של העולם", מאת סטראבון, אוסף שלם של ידיעות על מדעי הטבע, כפי שכתב פליניוס הזקן, וספרים היסטוריים, כלומר תיאורי האירועים בימיו, שכתב בלטינית הסופר המהולל טקיטוס, וקצת יותר מאוחר, "תולדות המלכים", מלכי רומא של סוטוניוס ופלוטארכוס, הסופר הגדול, כתב על חיי גדולי הדורות, ביוגרפיות מקבילות של יוונים ורומיים. הכתיבה ההיסטוריוגרפית של יוסף בן מתתיהו, הייתה מהסוג החביב על בני-האדם. ספרים הכוללים בתוכם הן ערכים ספרותיים, והן ערכים של מידע.

באותה תקופה לא היו שום זכויות יוצרים, ומוציאים לאור היו מעתיקים מתוך ספרים אחרים בלי בעיות. המוציא לאור של יוספוס היה אדם בשם אפאפרודיטוס, שלא ידוע אם היה יהודי. הסופרים בתקופה העתיקה ובימי הביניים, הקדישו את הספרים לאנשים חשובים וכך זכו בכסף וביתרונות נוספים. מספר הספרים שנמכר לא קבע את עושרו או אושרו של היוצר. הערך הספרותי והערך העובדתי אינפורמטיבי, הם שקבעו אם הספרים נקראו.

ספריו של יוסף בן מתתיהו נשתמרו, אמנם, דרך הכנסייה, אך אין ספק שאנשים קראו אותם, הן יהודים והן לא-יהודים. הוא כתב כך שחיבוריו יהיו מובנים לכול. כתיבתו הייתה תכליתית ומגמתית, לא רק

להעביר מידע, אלא גם לכוון את בני האדם. רבים מספריו שהיו כתובים בעברית ובארמית, הלכו לאיבוד, ביניהם גם אותו ספר בו התחיל יוסף בן מתתיהו את הקריירה שלו, אשר תיאר את תולדות המלחמה בעברית או בארמית, כדי לשכנע את היהודים שלא ימשיכו במרידותיהם, במיוחד היהודים הבבליים והיהודים שישבו ליד גבולות מלכות רומי. ספר זה אינו מוכר כלל.

ספרי יוסף בן מתתיהו הם חלק מההיסטוריוגרפיה היהודית של התקופה העתיקה. היו ספרים עבריים וספרים מקראיים, מהם נשתמר לנו, בתרגומו ליוונית, "ספר חשמונאים" א', אשר תיאר את תקופת מרד החשמונאים ותולדות ראשית תקופת החשמונאים עד לימי יוחנן הורקנוס. ספר זה כתוב בעברית וכבר בו היה מקום לנאומים, אם גם לא ארוכים כמו אצל ההיסטוריונים היווניים. אין אנו יכולים לדעת איזו השפעה הייתה להיסטוריוגרפיה היוונית על "ספר חשמונאים" א', שהיה ידוע עוד בשנת 200 בעברית, אבל, כאמור, נשתמר לנו רק בתרגום היווני. רצוי אולי להזכיר כאן ספרים שהם חצי-רומנים, במיוחד הנובלה היפה והמרתקת, "ספר יהודית" שנכתב, כנראה, בתקופת מלכות פרס, ו"ספר טוביה", מאותם הימים.

נשתמר שריד אחד של סיפור על הריב בין הפרושים ואלכסנדר ינאי בתלמוד, אשר אפילו בצורתו הנוכחית רואים שהוא לקוח ממקור הכתוב בסגנון מקראי. במקום "ואמר", נאמר שם: "ויאמר" (ו' הה"פוך), ועוד שרידים של הצורה הכתובה. מלבד זאת ידוע גם ממקורות אחרים על ספרים היסטוריים דומים שאבדו.

היו קיימים חיבורים היסטוריוגרפיים יהודיים, שהיו כתובים ביוונית. הדוגמה הבולטת והמופלאה שלהם הוא "ספר החשמונאים" ב', שהוא קיצורו של ספר שכתב יוזן מקירינאיקה, יהודי מצפון אפריקה, שבה דיברו אז יוונית. הוא כתב חיבור זה באותה שיטה של היסטוריו-גרפיה דרמטית, פאתטית, שראשיתה באסכולתו של אריסטו, המתארת את מאורעות העולם בכעין דרמה, מעשה מלא פאתוס ורגשות, בו מתוארים האנשים כמתעלפים, איך הם נעים, כיצד הם פועלים, ומנסים להסיק ממעשיהם מה הם מניעיהם. כך כתוב גם "ספר חשמונאים" ב' (או ליתר דיוק מקורו, אותו ספר של יוזן מקירינאיקה), שבו נמצא הסיפור על חנה ושבעת בניה, וסיפורים אחרים על הליוודי-רוס היווני, הפורץ לבית המקדש ובעזרת אלוהים הוא נעשה אילם, לאחר שזכה לתופעה שמימית של סוס ורוכבו, תיאורים פאתטיים אשר עוררו את הסופרים והציירים בתקופות יותר מאוחרות.

מאותה שיטה פאתטית, אך עובדתית, נשתמרו לנו שני ספרים היסטוריים של פילון האלכסנדרוני, בהם תיאר את האסונות שקרו בארץ-ישראל בימי קליגולה, ואת רדיפת היהודים והפוגרומים של האנטישמים באלכסנדריה של מצרים. סיפורים אלה אף הם מספרים בצורה פאתטית, נלהבת ותיאטרלית, את תולדות הדברים שפילון האלכסנדרוני (מלבד היותו פילוסוף), ראה ואף השתתף בהם במידה מסוימת.

כתיבה פאתטית זאת לא הצטמצמה בחיבורים יהודיים, היו גם חיבורים על נושאים יווניים מקבילים, ויש להניח שסיפוריו של יוסף בן מתתיהו על הורדוס המלך מבוססים על סיפור שתיאר את הטרגדיה בביתו של הורדוס, על-פי מתכונת של ניגוד בין הצלחות חיצוניות למצב טרגי פנימי במשפחה. יש הטוענים שכתב זאת הסופר היווני ניקולאוס מדמשק, אך איני בטוח בכך. יש אף חוקרים החושבים שאת התיאור המופלא של הורדוס אפשר לחלק לחמש מערכות, אותן חמש מערכות שהיו המבנה המסורתי של הטרגדיות היווניות. גם סיפורים אחרים של יוספוס מבוססים על מקורות ספרותיים כאלה, כגון סיפור על חייהם של שני שודדים יהודיים בבבל, ואחרים, בהם ניכר כשרונם של סופרים אחרים, ואשר יוסף בן מתתיהו השתמש בהם כדי לספר את תולדות עמו. לפנינו יצירה המבטאה את הצרכים והדרישות של הקוראים באותם ימים, מבלי שהסופר, או הספרים עצמם, יפגעו בנאמנות ההיסטורית משום צורתם והמבנה שלהם. כל אחד הבין שהנאומים לא נאמרו על-ידי הגיבורים, ואיש לא התכוון ללמוד מנאומים אלה איך באמת דיברו.

יש להניח שבאותם ימים, כמו לספרים אחרים, היו גם לספרי יוסף בן מתתיהו קוראים רבים, אלא שזהו גורלה של הספרות העתיקה, שהמגיע לידינו הוא, מבחינה מסוימת, מקרי. את יוסף בן מתתיהו התחילו לקרוא באופן שיטתי דווקא הסופרים הנוצריים, אשר הצילו לנו חלק מן הספרות היהודית של אותם הימים. גם על כתבי פילון האלכסנדרוני וספרי החשמונאים שמרו הנוצרים.

מעניין להשוות את הישגיו הספרותיים של יוסף בן מתתיהו, עם ההישגים הספרותיים של היסטוריונים בני תקופתו, אפשר לראות שלא רק הצורות דומות, אלא גם הגישה דומה. בין בני דורו השיג יוסף בן מתתיהו הישגים נאים ומצוינים.

היסטוריון מודרני או רשם־העתים

כאשר קוראים את יוסף בן מתתיהו, לא מתקבל הרושם של משהו שאבד עליו הכלח. ספריו, הנוגעים לתולדות עמנו, הינם ספרים חיים בגלל תוכנם המרתק, ובשל ההקבלה הקיימת בין תקופתנו לתקופתם. כאן מתעוררות כמה שאלות הנוגעות למהות ההיסטוריוגרפיה בכלל, לכותבי תולדות בני־האדם, לא רק בתקופתנו אנו, אלא בכל התקופות. יש סוגים שונים של היסטוריוגרפיה: יש שהיא שירה, שהייתה דמיונית במקצת, כגון גילגמש, או הומרוס, היוצר ספרות יפה ואינו מתכוון רק לספר לנו את תולדות מלחמת טרויה; יש שהיא כתיבה של רשימות וכתובות של מלכים, המתפארים במעשיהם, או כתיבה של מה שנקרא אנאלים. (אנוס הוא שנה בלטינית, כלומר, כל מה שקורה מדי שנה בשנה. גם בתקופה העתיקה וגם בימי הביניים, כתבו במנזרים — בשנה זאת וזאת הופיע כוכב שביט ובשנה שאחריה הייתה מלחמה כלשהי עם שבט כלשהו ובשנה נוספת מת בישוף מסוים, וכדומה.) היום נהוג שבני־אדם כותבים זיכרונות. לסוג זה של כתיבת זיכרון, נות, שהיה קיים גם בתקופה העתיקה, משתייך ספרו של פלביוס "חיי יוסף". שאר ספריו, אפילו כשהם מדברים על תקופתו, או על תקופה הקרובה אליהם, הם חיבורים הפורשים לפנינו את תולדות בני־האדם. סוג ספרותי זה היה קיים בתקופה העתיקה החל מימי הרודוטוס. אנשים כתבו ספר על תקופה מסוימת, כגון "מלחמות פרס" של הרודוטוס או "מלחמת פלופונסוס", על המלחמה הפנימית של היוונים (שהייתה יותר מאוחר) עליה כתב הסופר היווני תוקידידס. גם בימי הביניים נכתבו ספרים דומים על חיי האימפרטורים, סיפורי קדושים

וכדומה. קיים הבדל, אם כן, בין הכתיבה היום לבין הכתיבה בתקופות הקודמות. בימינו אדם מספר על תולדות חייו, מה ראה, או מספר, על סמך מקורות, על תקופות קדומות יותר. הזכרתי כבר את חשיבות ה"פייפר-בקים" היום, כמו בתקופתו של יוסף בן מתתיהו, המאפשרים לאנשים שאינם עוסקים במדע ומעוניינים לקרוא ספרי היסטוריה, על המהפכה הצרפתית וכיוצא בזה. גישה זאת של היסטוריה תיאורית ולא ניתוחית, קיימת שוב, ומבחינה זאת ספרי יוסף בן מתתיהו הם ספרים הכתובים בצורה שבה נהוג לכתוב היום.

במהלך כתיבת ההיסטוריה, החל מהמאה ה-19, חלה הפסקה בכתיבת ספרים תיאוריים, כמו שכתב מומסן הגרמני, או גיבון האנגלי, והיום שוב כותבים באותו נוסח, באותה צורה סינתטית, המאחדת את מסירת האינפורמציה ואת הכתיבה הטובה, היפה והפשוטה, המובנת לאדם משכיל. מבחינה זו שייך יוסף בן מתתיהו לספרות ההיסטוריוגרפיה המודרנית. הקורא כיום בספריו כמעט אינו מבחין בין הדברים שהוא כותב לבין המידע שהוא מוסר. המזיגה המעניינת הקיימת אצל יוסף בן מתתיהו ב"ספר המלחמות" היא דבר נדיר. הוא מדבר כאן בגוף שלישי על עצמו, לפי המנהג באותם ימים, על מלחמות, ואפילו על תפקידו בתוך המלחמה, ויחד עם זאת משתמש במקורות כתובים אשר הועמדו לרשותו. מתקבל סיפור שוטף, המעניק לקורא בו הרגשה כאילו הוא חי באותה תקופה. דבר זה חל, אולי במידה עוד יותר גדולה, על ספרו הגדול "קדמוניות היהודים", שהינו ספר גדול בהיקפו ובתוכנו. שם הוא מגיע לרמת כתיבה כה גבוהה, עד שאין שום תחושה של קבלת מידע מכלי שני. גם כשהוא משתמש במקורות — הוא מעבד אותם כך שלפנינו נפרשת יריעה שלמה של תולדות עם ישראל.

הוא מציין לפעמים את מקורותיו, מסטרבון ומניקולאוס איש דמשק, ועושה זאת בעיקר במקרים שהוא רוצה להצדיק את עמדתו בכך שהוא מסתמך על כותבים אחרים. הצורה החיה בה הוא מתאר את הדברים, נעוצה לא רק ביכולתו הספרותית, אלא גם מפני שניסה תמיד לקבל מידע רב, הן בכתב והן בעל-פה, על המאורעות שהוא מתאר. אין הוא חס על הקורא, ואף משמח אותו, על-ידי הוספת פרטים מההיסטוריה הרומית. כך נוצר סגנונו המיוחד המדבר גם אל האדם המודרני.

הבעיות בהן נוגע יוסף בן מתתיהו הן בעצם בעיות נצחיות של קיומיות יהודית. אולי זו אחת ההצלחות הגדולות שלו שאינו רק סופר, אלא מהרהר בעניינים שהוא עוסק בהם. הוא יוצר כעין מודלים, הנשארים אקטואליים עד היום. גם אם אין אנו רואים את עצמנו

הורדוס מצווה להוציא להורג את בניו, "קדמוניות היהודים", ספר 17,
פרק 15, מאה 15 (ספרייה לאומית, פריז)

כצדוקים, פרושים או איסיים, רעיונות אלה קיימים אפילו בעולם החילוני בו אנו חיים. כל הבעיות של ישועה, גאולה, החלטות פוליטיות נכונות או בלתי נכונות, קיימות אצל יוסף בן מתתיהו, ולכן, גם בתקופה החדשה, הוא משמש דוגמה לכותבי העתים ולמהרהרים בחוקים הפועלים בהיסטוריה, וכעין דוגמה והוכחה לגישות שונות כלפי מהות האדם.

הוא אף פעם אינו משעמם. הוא משלב בכתיבתו פרטים גאוגרפיים ופרטים של השקפת-עולם, ובכך הוא עולה על הרבה סופרים הדוגלים באובייקטיביות עקרה, ואינם מוכנים לתאר את הרשע כרשע, ואת הצדיק כצדיק. מבחינה זו ספרו לא רק מראה לנו את ההיסטוריה, אלא עשוי ללמד את האנשים היום איך כותבים היסטוריה. לדעתי, היסטוריון הרוצה להיות היסטוריון ראוי לשמו, צריך גם לשקול ערכים היסטוריוניים בלי ערכים אינו יכול למלא את תפקידו. בהוצאה הראשונה של ספרו של בולוק על היטלר היה כתוב במבוא שהיטלר גילה בסוף ימיו את כל הכיעור הערום שלו, אך בהוצאה השנייה ניסו להפוך את הספר לאובייקטיבי, ומחקו מלים אלה. דברים כאלה נראים לי שלא במקומם. יוסף בן מתתיהו מנסה, על סמך מקורותיו וידיעתו, לשקול את ההיסטוריה היהודית, וזה אחד הדברים המרתקים: איך עליו להימנע מלספר על דברים מסוימים, למשל, על התקוות המשיחיות של עם ישראל, ולמען קוראיו עליו לתאר את הקנאים בצורה שלילית ככל האפשר. לגבי חורבן הבית – הוא מתאר את טיטוס, כביכול, כאיזו כבשה לבנה, אך מבין השיטין מתברר שלטיטוס הייתה יד באותו מעשה איום.

לפנינו לא מלך בשר ודם, אלא סופר בשר ודם. אדם האומר בפירוש שאין הוא רואה צורך להסתיר את אבלו על הגורל האיום של עמו, ואשר מוכן לומר בפה מלא מתי, לדעתו, העם טעה ומתי צדקו המנהיגים. הוא אינו מסתיר את התעניינותו בכל מיני אינטריגות פוליטיות שהיו קיימות בימיו, וכשהוא מתאר את הגיבורים, את הורדוס ואת ביתו, ואת כל הרצח האיום בימי ארכילאוס הוא יוצר תמונות בלתי נשכחות. יוסף בן מתתיהו הגיע לרמה של סופרים אחרים בני תקופתו.

הלווייתו של הורדוס המלך מתוארת על-פי ידיעות ששאב ממקורות אחרים: איך הייתה ההלוויה, כיצד הניחו את הורדוס על המיטה, והחיילים, שהיו חיילים זרים, שכירים מגליה, הם שהביאו אותו לקברו. אבל מיד אחר-כך הוא מספר מה חשבו האנשים, לטובה ולרעה, בשעה

שהביאו את המלך למנוחתו האחרונה. הוא שם בפי האנשים דברים שהוא בודה בעצמו, וכך מעביר לנו את ההערכות השונות של המלך. בכתבי הסופר הרומי הפאתטי והנפלא טקיטוס יש קטע דומה שבו בספר הנקרא "אנאלס", הוא מספר מה היו הרהורי לבם של אלה שהשתתפו בהלווייתו של אוגוסטוס, המלך הרומי הגדול. גם שם רואים את השיקולים לטובה ולרעה. יוסף בן מתתיהו למד, כנראה, ממישהו, בוודאי שלא מטקיטוס, את השיטה איך לתת הערכות שונות, המשלימות זו את זו, תוך כדי תיאור הלווייתו של אדם.

רצוי אולי להזכיר כאן עובדה שבדרך כלל אין שמים לב אליה: עמדתי כבר על אישיותו הרב־גונית של יוסף בן מתתיהו, סיפרתי שהיה מוכן לקבל כאשה את אהובתו של אספסיאנוס, ואחר־כך התגרש ממנה משום שלכוהן אסור היה לשאת אישה שבויה. דיברתי על גאוותו של יוספוס, בהיותו כוהן, ולמרות זאת, כשקוראים את "ספר המלחמות", רואים בו יותר את סופר החצר הרומי. בחיבוריו אפשר להבחין שחלו בו שינויים, שאופיו התפתח. אותו אדם שנסחף למרד, ואפילו גילה אהדה והתלהבות לקנאים, הפך לאחר מכן להיסטוריון החצר, ואף ניסה להציל את בית המקדש. התפתחותו הייתה בכיוון של התעמקות בגורל היהודים, והפך ליותר ויותר נאמן לעמו ולתורת עמו. מדבריו מתקבל הרושם שהוא מנתק את קשריו כסופר "מטעם", אולי משום שחלק מן האנשים שעליהם כתב נפטרו כבר. יוספוס הזקן, אולי מפני שינוי הזמנים, דבק יותר בערכים היהודיים, הדתיים. אי אפשר לדעת איך זה התבטא בחייו הפרטיים, יש לנו רושם שהקפיד יותר על שמירת המצוות, והרי אחד הדברים שרצה לכתוב ולא קיים, היה ספר על מנהגי היהודים ודרכם. ב"קדמוניות", בהשוואה ל"מלחמות", (אולי בעקבות התעסקותו ההיסטורית וביקוריו בארץ־ישראל), רואים עד כמה מתעמקים בו הרצינות היהודית והרצון לעמוד על ערכי היהדות הפנימיים. ה"קדמוניות", מבחינה יהודית, הינו ספר יותר מעמיק מספר ה"מלחמות". כדי להבין את הדרך המיוחדת המוליכה מ"מלחמות היהודים" ל"קדמוניות", ואחר־כך לספר "נגד אפיון", יש להבין שבתחילה, כשהגיע לרומא, היה לו תפקיד מטעם המלכות — להצדיק את הרומיים ולהשמיץ את המרד, כדי למנוע מרד נוסף, ואז הפך להיות היסטוריון החצר.

בינתיים מתו אנשים אחדים ויוסף בן מתתיהו הרגיש את עצמו יותר חופשי. חוץ מבספר "חיי יוסף", יכול היה להרשות לעצמו לחזור אל מאווי נפשו, ולכתוב בצורה יותר חופשית. טיטוס כבר לא היה,

אגריפס מת והמרד איבד מהאקטואליות שלו.

בנושאים מסוימים שמר על עצמאות בהתייחסותו. נשארה בו תמיד האהבה אל אנשים קדושים וצדיקים, ואף הכיר את הנוצרים הראשונים. כאשר כתב את ה"קדמוניות", היו כבר חכמים שניסו להסתייג מן הנוצרים הראשונים בעוד שהוא, אולי משום שהכיר אותם אישית, אולי מפני שלא היה תלוי בדעת חכמים מסוימים, ואולי מתוך אהבת קדושה — מדבר טובות הן על יוחנן המטביל, הן על ישו, והן על יעקב אחיו של ישו.

יוסף בן מתתיהו, כהיסטוריון, מדבר אלינו במישרין, ואנו חשים (אולי חוץ מב"חיי יוסף", שבו ניסה להצדיק את חייו), שסופר זה הופך יותר ויותר בשל, לא רק כהיסטוריון וכאדם אלא גם כיהודי, ולכן ערכו הולך ועולה עד שמצא את מנוחתו בארץ גלותו.

הרקע לאנטישמיות העתיקה

אחד הספרים האקטואליים ביותר של יוסף בן מתתיהו הוא הספר "נגד אפיון" הנלחם באנטישמיות העתיקה. יוסף בן מתתיהו עבר התפתחות ארוכה וכל ימיו חיפש מטרה לחייו. זה לא היה רק חיפוש הזהות, אלא שאיפה לתפקיד גדול שבו יוכל לתרום. הוא עבר גלגולים מגלגולים שונים: לאחר שנפל בית המקדש, הפך להיות היסטוריון החצר, הכיר את העולם סביבו וראה התגברות חדשה של נטיות אנטישמיות בסביבתו. היה זה בתקופה שלאחר מות טיטוס, כששלט אחיו, דומיטיאנוס, שהיה מלך רשע ויוספוס החליט לעמוד בפרץ, לא רק למען אנשי ארץ־ישראל, אלא למען כל הפזורה היהודית, מספרד עד הודו, בתוך האימפריה הרומית הגדולה. בימי זקנתו הוא רואה את עצמו כמייצג העם היהודי. היה עוד בכוונתו לכתוב ספר על דרכי־החיים וההלכה היהודית. הוא עבר, אם כן, את כל הדרך, החל מהיסטוריון החצר עד ליהודי הנלחם ומשיב מלחמה שצרה לשונאי ישראל בדורו. הוא התייצב מול סכנה שלא חלפה, האנטישמיות העתיקה, אשר בגלגוליה השונים חיה עד היום. כמו שעוד נראה בהמשך, זוהי אנטישמיות מסוכנת, אותה אנטישמיות עתיקה, שקמה בתקופתנו מתרדמתה.

אפיון הוא שמו של האנטישמי המפורסם שחי באלכסנדריה שבמצרים בימי קליגולה (אותו קליגולה שרצה להקים בבית־המקדש את פסלו והדבר לא נתאפשר רק מפני שהקיסר המשוגע נהרג). באותו זמן בא לרומא פילון האלכסנדרוני, אשר השתתף במאבק נגד האנטישמיות, ומולו עמדה משלחת של האנטישמים המובהקים המצריים,

וביניהם אפיון, אפיון תרם לאנושות שתי תרומות משונות: הוא נתן לאנושות את הסיפור המפורסם "אנדרוקלס והאריה". אנדרוקלס הציל אריה ממלכודת, ולאחר זמן רב, כשזרקו את אנדרוקלס לזירה, הכיר אותו האריה ולא התנפל עליו. הסיפור נזכר אצל פליניוס הזקן, ושימש אחר-כך כבסיס למחזה של שאו. אותו אפיון נתן לאנושות גם את הסיפור של עלילת-דם. המידע על אפיון והקשר שלו לעלילת-דם של היהודים, נשתמר הודות ליוסף בן מתתיהו בספרו "נגד אפיון". סיפור מימי ילדותי יכול להסביר את האנטישמיות העתיקה, ולהר-אות עד כמה האנטישמיות הזאת נושאת פרי, אפילו במקום שאיש לא מצפה לו:

בשנות ה-30 קראתי באנצקלופדיה גרמנית משנת 1903, בערך "יהודים", את הקביעה שהיהודים לא המציאו שום המצאה מועילה לאנושות. המאמר לא היה אנטישמי, שכן בימי הקיסרות האוסטרית, בניגוד לתקופתו של יוסף בן מתתיהו, או לתקופתנו, האנטישמיות הייתה אסורה. המשפט היה תמוך בעיני, איך אפשר שהיהודים לא תרמו דבר לתרבות האנושית ולציוויליזציה, בעוד שיהודים רבים הינם חתני פרס נובל? רק מאוחר יותר, כאשר עסקתי באנטישמיות העתיקה. התברר לי שמשפט זה הוא משפט אנטישמי, הלקוח מבית-הנשק של אותם חצים מורעלים, ואשר כתוב במפורש אצל אפולוניוס מולון, מורו של קיקרו. הטענה שהיהודים לא תרמו דבר לתרבות האנושית הייתה אז האשמה יעילה, שתיארה את היהודים כעם ברברי ועקר מבחינת הציוויליזציה שהייתה כה יקרה בעיני היוונים.

לגבי מצב היהודים בתקופה העתיקה אפשר לומר, שהיחס אליהם היה יחס כפול, אמביוולנטי. מצד אחד היו כאלה שנמשכו אחרי היהדות, ומצד שני היו שהמציאו, על סמך מדע מדומה של היוונים, את האנטישמיות, ונרשמו בתוך ספר-השחור של תולדות האנושות באותיות גדולות.

היהודים היו מפורזים בארצות הממלכה הרומית, במיוחד במזרח, אך הגיעו גם עד לספרד, וניסו למצוא את מקומם בתוך המלחמה לשוויון-זכויות בין העמים האחרים. הם הסתמכו על כתבי זכויות של מלכים רומיים, למדו מהר יוונית, ונוצרה תופעה המקבילה לתקופה המודרנית. היהודים אמנם לא התבוללו מבחינה לאומית, אך היו יהודים שהתבוללו מבחינה תרבותית. את כתבי-המקרא הם קראו בלשון היוונית, והיו מעורים בעולם הסובב אותם. הייתה להם השפעה על הסביבה לאו דווקא בגלל עושרם. היהודים בתקופה העתיקה לא

הקיסר קלאודיוס ממנה את פאידוס לנציב רומי ביהודה, "קדמוניות היהודים", ספר 20, פרנקופלמי, מאה 15 (ספריית ארסנל, פריז)

היו עשירים במיוחד, הם היו רק יוצאי דופן; בתקופה העתיקה אפילו האנטישמים לא האשימו את היהודים בכך שהם מנצלים את העולם הסובב אותם. ההאשמות היו אחרות, והן היו תלויות דווקא בתכונות החיוביות שהיו לדת היהודית.

הדת היהודית, למעשה, עמדה במלחמה תמידית נגד האלילות. היהודים הארץ-ישראליים לא התווכחו עם הגויים כדי לשכנע אותם באמיתות היהדות. בספרות החכמים לא מוצאים אפילו פעם אחת שאחד החכמים, מיזמתו, ינסה לשכנע את אומות העולם, עובדי האלילים ועבודה זרה, בנכונות הדת היהודית. רק במקרה שמישהו מאשים את היהודים — החכם הארץ-ישראלי עונה, ואילו היהודים שחיו בארצות הגולה, רצו וניסו לשכנע את האחרים בנכונות הדת היהודית. כך נוצרה ספרות יהודית שלמה שהייתה כעין ספרות-תעמולה לאותו נכס יקר — היהדות ותורת ישראל — אשר היהודים וחלק מן הגויים, ראו כדבר חשוב.

לפיכך, היהודים לא רק נלחמו באנטישמיות, אלא גם מצאו אנשים שנמשכו על-ידי הערכים המובהקים של היהדות. תורת ישראל היא אחד היסודות הגדולים של התרבות האנושית עד היום, ואפילו אלה החיים רחוק מן היהדות רואים, בוודאי, בתורת ישראל ובדתה אחד ההישגים הגדולים של הרוח האנושית. מבחינה זו, מבלי להיות אפולוגטי, אנו יכולים, לדעתי, לא רק להתפאר, אלא שיש גם מעין מזל מן השמים שנולדנו כיהודים, כבני-ישראל. גם הסביבה חשה בכך. האחרים ראו את קלקול המידות של סביבתם, שהיה חזק במיוחד בתקופת נירון ובתקופת קליגולה. אנשים התביישו להיות מוסריים — ולא התביישו להיות בלתי-מוסריים, כדברי משורר רומי. בגלל הניגוד בין העולם האלילי השוקע לבין המונותאיזם היהודי, הלוחם בעבודה זרה, והרמה המוסרית הגבוהה של תורת ישראל, נמשכו רבים מבני אומות העולם אל היהדות. באותה מידה נחלשה, אולי זמנית, האלי-לות. הפילוסופים היווניים כבר הרגישו את השטות שבאלילות ורבים חשבו שיש רק אל אחד ושהמנהגים האליליים הם דרגה יותר נמוכה, ואפילו מגוחכת, של פולחן האל האחד.

היהודים היו פזורים בכל העולם, ובמקומות מסוימים היוו אחוז גבוה של האוכלוסיה. אנשים רבים מאומות העולם התקרבו אל היהדות, עזבו את האלילות ואפילו הצטרפו לתורת ישראל כגרי-צדק. הספרות היוונית, כאשר עסקה ביהודים, שרה בתחילה שיר הלל ליהדות כדת נשגבה, אלא ישנן התכונות החיוביות והן התכונות

האחרות של היהודים, היו עשויות לעורר התנגדות, ואז התחילה ה"ג'ורנליסטיקה" העתיקה לנהוג כעיתונאות זולה, ולפרסם התקפות פסבדו-מדעיות נגד היהודים. כך נוצרה האנטישמיות העתיקה, על כל המוטיבים שלה, שלא הפסיקה לפעול, אלא קמה מתרדמתה, כפי שעוד נראה, אחרי שהאנטישמיות הנוצרית ירדה מן הפרק או הפסיקה לתפוס את המקום המרכזי שתפסה קודם. אנחנו מדברים, בצדק, על האנטישמיות העתיקה ועל האנטישמיות המודרנית, משום שלפי תגליתו של חברי שמואל אטינגר, ואפשר לבסס זאת עוד יותר, יש קשר ביניהן, אפילו קשר ספרותי.

היסוד המיוחד של היהדות, האמונה באל אחד ודחיית אמונות הסביבה, עורר אצל האנטישמים את החשד שהיהודים בעצם אינם מאמינים כלל. כלומר, הם אתאיסטים. כדי להסביר את ההינזרות של היהודים מן העולם הסובב אותם, את איסור נישואי התערובת ואת השמירה על מסורת אבותיהם, היה עליהם למצוא הסברים משונים, כגון שהיהודים היו צאצאי המצורעים במצרים וגורשו משם, ולכן המציאו להם מנהגים המנוגדים לכל המנהגים האחרים. ההלכה היהודית גרמה לכך שהיהודים הואשמו מאז, ושוב בתקופה החדשה, בשנאה כלפי המין האנושי, דבר שנחשב אז, בעולם בעל נטיות קוסמו-פוליטיות וכלל-אנושיות לחטא בל יכופר.

ניסו להסביר את קיומה של היהדות על-ידי מנהגי המנוגדים למנהגי שאר העמים וניסו להסביר את התהוות היהדות כתוצאה מהטראומה של הגירוש ממצרים. העובדה שליהודים יש מנהגים המנוגדים לשאר אומות העולם, ציינה אותם כנמצאים מחוץ לעולם התרבותי. בימי מלחמת אספסיאנוס, כאשר אספסיאנוס עזב את ארץ-ישראל ובא לאלכסנדריה של מצרים, לפני שהמשיך את המלחמה על כס קיסרותו, הוא פגש שם אחד הפילוסופים עושי-הפלא, דמות מפוקפקת, בשם אפולוניוס מטיאנה. אפולוניוס מטיאנה יעץ לאספסיאנוס להפסיק את המלחמה נגד היהודים, משום שלא ראוי שעם ברברי, המנוגד לאנושות, יחיה בתוך תחום האימפריה הרומית, ואין לו מקום בין עמים בעלי ציוויליזציה.

האנשים השתמשו, אפוא, כאנטישמים, בטיעון הלקוח מעולם המדע היווני. בכך שונה האנטישמיות העתיקה והאנטישמיות המודרנית — מן האנטישמיות הנוצרית. זוהי המצאה של היוונים: מנסים, כביכול, להבין את היהודים, מבינים שהם סובלים מטראומה, מבינים שלא יכולות להיות להם תכונות אחרות אלא אלה של הברברים,

מבינים למה הם עקרים מבחינה תרבותית, ואת שנאתם כלפי האנר-שות, וצריכים לתאר זאת — כך חושבים האנטישמים — על-ידי התבניות שנלקחו מתיאורי עמים אחרים. הרי ברור מאוד שאם היה-דים הם עם ברברי, אפשר לספר עליהם לא רק שלא המציאו המצאה כלשהי, אלא גם שהם לוחמים גדולים, הבורחים ברגע שהם נוחלים את המפלה הקטנה ביותר. כלומר, כל גבורתם היא גבורה ברברית, לא כזו הבנויה על אומץ-לב אמיתי, אלא על-ידי טירוף שבהתלהבות. היהודים לא היו היחידים שעליהם נאמרו דברים אלה. דבר זה נאמר גם על הגרמנים, למרות העובדה שהן לגבי הגרמנים והן לגבי היהודים, הדבר אינו נכון. נוצרה, אפוא, ספרות אנטישמית שלמה, שהייתה מוקדשת לאנטישמיות, וחלק גדול ממנה נשתמר בזכות יוסף בן מתתיהו. הייתה זו, כמובן, גם ספרות כללית, שבתוכה היו נימות אנטישמיות. כגון אצל הסופר המהולל טקיטוס, המתאר בצורה שלי-לית את מוצא היהודים.

נוצרה גם ספרות המגינה על היהודים, אפולוגטיקה של יהדות הגולה, וגם מסקנות אפולוגטיקה זאת. שרידי ספרות זאת אפשר למצוא בספר "נגד אפיון". ספר זה הוא נכס חשוב, כמו שעוד נראה, לטובה ולרעה. הוא נתן, לאחר מכן, עם הציטטות האנטישמיות שבתוכו, מזון לאנטישמיות המודרנית. יש להניח שהמשפט שמצאתי כילד בתוך האנציקלופדיה, לא היה יכול להיות שם אילולא היה מצוטט אצל יוסף בן מתתיהו. מכל מקום, אין ספק שספרו של יוסף בן מתתיהו הוא אחד ההישגים הגדולים של הספרות המגינה על היהדות, ומבחינה ספרותית הוא אחד משיאי הספרות העתיקה.

פרק י"א

"נגד אפיון" על רקע האנטישמיות

הספר "נגד אפיון", הוא תעודה מובהקת של הגנת אמונת ישראל והיהדות, מול האנטישמיות העתיקה. אין זה הספר היחיד המגן על היהודים, אך הוא שונה משאר הספרים בכך שהוא כולל אוסף של דברים שאמרו האנטישמים לרעת היהדות, ואת הדברים החיוביים שסיפרו היהודים על עצמם. באותה תקופה התפתחה, מול האנטישמיות, האפולוגטיקה היהודית, ההגנה על היהדות, שצמחה מתוך הלחץ החיצוני ורצון היהודים שבגולה להשתלב בתוך העולם העתיק. מפני זה היה על האפולוגטיקה היהודית להפריז לכיוון שלה. יש היום כאלה המנסים לראות את היהדות ההלניסטית היוונית בראי של התופעה המקבילה בתקופתנו אנו, דהיינו, של ההתבוללות היהודית, אלא שקיים הבדל גדול; היהודים חיו אז בתוך העולם האלילי ואפילו אלה שרצו להשיג שיווי זכויות, לא התבוללו אל העולם היווני עד כדי איבוד זהותם היהודית. ידוע רק על שני אנשים בתקופה העתיקה שעברו לאלילות. אחד הוא טיבריוס אלכסנדרוס, בן-אחיו של פילון, אשר שימש כעין רמטכ"ל לאספסיאנוס, והשני היה כוהן של אלכסנדרוס האלוהי במצרים, בתקופה קודמת.

ליהודים לא הייתה סיבה להתבולל מבחינה לאומית, ויכלו לשמור את נאמנותם לבית המקדש ולארץ-ישראל. האפולוגטיקה היא תופעה מקבילה לאפולוגטיקה יהודית מודרנית. כלומר, עליה לתאר את היהדות כאילו הייתה זאת הדת המושלמת, האמיתית, היחידה, כאילו היהודים הם התורמים הגדולים לתרבות האנושית. אני זוכר איך ישבו ילדים ושוחחו עם סבא שלי על יהדות והתפלאו מאוד כשהסבא סיפר

איך כל הדברים הטובים בעולם באו מן היהודים. כך היה גם בתקופה העתיקה. הספרות האפולוגטית היהודית, שחלקה השתמר אצל יוסף בן מתתיהו בספר "נגד אפיון", צריכה הייתה לענות על ההתקפות נגד היהודים — בהתקפות־נגד, והיו צריכים לענות לטענות, להמתיק אותן תכונות יהודיות אשר היו עלולות לשמש עילה לאנטישמיות העתיקה. לא עם ברברי הוא, לא עם חדש, אלא עם קדום, שיש לו תרבות עתיקת יומין, אשר תרם לציוויליזציה האנושית בכל התחומים, אפילו שעון המים הוא המצאה של היהודים.

יוסף בן מתתיהו, בספר "נגד אפיון", השתמש, כמובן, בספרים וחיבורים יהודיים המגינים על היהודים עצמם, וכך נשתמרו שם דברים מאוד מאוד מעניינים, חוץ מהאפולוגטיקה שהייתה, אולי, אפולוגטיקה זולה.

היוונים גאים בכך שיש להם מחוקקים אשר תרמו לכך שקיימות מדינות מאורגנות על־פי החוק, כגון סולון האתונאי וליקורגוס בספרטה, כך אף לנו יש חוק התורה, (ביוונית, נומוס — חוק). עלינו לתרגם זאת במשמעות של חוקה. משה רבנו נותן החוק. אם משווים את היהודים ליוונים, הרי שהמלה "חוק", שהיא כל־כך רגילה אצלנו, אינה נמצאת בכל שירי הומרוס הידועים. יוסף בן מתתיהו לא עשה מחקר זה, אלא הסתמך על בדיקה של היהודים מגלות יוון, אשר ראו את עליונות היהדות דווקא מבחינת החוק, מבחינת הציוויליזציה. הם הכריזו, אפילו, שחכמי יוון למדו מן היהודים את כל הפילוסופיה שלהם. היהודים הם העם הקוסמופוליטי הנכון היחידי משום שהתורה היא חוק העולם. הקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם, כמו שאומר המדרש, וכמו שאומר — בצורה שונה במקצת — פילון האלכסנדרוני. אם כן, הפילוסוף האמיתי בעולם הוא היהודי. ספרות זו גרמה אפילו לכך שהיהודים המציאו חרוזים של משוררים קדומים, המראים, כביכול, שאותם משוררים הכירו באלוהי ישראל. ואין זה מפליא, משום שהיו גם פילוסופים יוונים שהתנגדו לפולחן העבודה הזרה והאמינו באל פילוסופי אחד.

אם כן, לא רק התקפות נגד היהודים, אלא גם הגנה על היהודים, ברמה פחות או יותר גבוהה, כל אלה נשתמרו לנו בתוך הספר "נגד אפיון". נראה שבתקופה הרומית חל שינוי מסוים באנטישמיות, והמציאו המצאות חדשות שהיו הרות־סכנה לעתיד. כבר לא דיברו רק על כך שהיהדות מנוגדת לכל האמונות והדעות והחוקים של העולם התרבותי, אלא הסיקו מן הקשר בין יהודי ליהודי, ומן ההסתגרות כלפי

העולם, את המסקנה שקיים קשר יהודי בינלאומי. זה היה, כנראה, רק בתקופה הרומית. כלומר, כשמדברים על הפרוטוקולים של זקני ציון, שמפיצים אותם עד היום, זהו רעיון של האנטישמים בתקופה העתיקה. אמנם לא המציאו פרוטוקולים כאלה, אך לפחות אצל אפיון, נשתמרה ההאשמה הראשונה, העדות הראשונה להאשמת היהודים בקרבן־אדם ובאכילת אדם. אפיון מספר שכאשר אנטיוכוס אפיפנס, לפני מרד החשמונאים, נכנס לבית המקדש, מצא שם יווני מפוטם אשר, בדיוק כמו בסיפורי בלשים, עמדו באותו רגע להקריבו לקרבן, לאכול מבשרו ולהישבע שישנאו את כל האנשים ובמיוחד את היוונים. זוהי התעודה העתיקה ביותר של עלילת־דם נגד היהודים. עלילת הדם אז לא הייתה כמו בימי הביניים, אצל הנוצרים, האשמה של מאגיה או טקס דתי, אלא כקרבן של הברית נגד האנושות. קטע זה השתמר בספר "נגד אפיון" של יוסף בן מתתיהו.

יש הבדל בין האנטישמיות היוונית לאנטישמיות הנוצרית. אמנם לזרע המרעים הזה יש פירות עד היום, אך יש לומר מלה לטובת האנטישמיות היוונית בהשוואה לאנטישמיות הנוצרית. האנטישמיות היוונית היא ספרות פסבדו־מדעית, המתבססת על סילוף נורא של עובדות. ליהודים היו באמת חוקים שונים משל עמים אחרים, הם לא האמינו באלילים, הם היו קשורים זה בזה, הם באמת הביאו לידי גיור ולידי עזיבת אנשים את דתם ואין מה לומר — אמנם לא קיימת ביהדות שנאת המין־האנושי, אך קיים מעין דואליזם בין יהודי לגוי. האנטישמיות הנוצרית, לעומת זאת, מבוססת על סיבות דתיות. הנוצרים לא יכלו, בתחילה, לקבל את הטיעונים של האנטישמיות העתיקה, גם מפני שרוב האשמות נגד היהודים הועברו אחר־כך כהאשמה על הנוצרים, כמו ההמצאה שבבית קודש־הקודשים, שאין בו דבר, היהודים סוגדים לראש של חמור, ולאחר מכן נאמר על הנוצרים שהם עובדים חמור צלוב. סיפרו על היהודים שמבחינה מוסרית, כלפי חוץ, הם סגורים, אך ביניהם, מבחינת מוסר ומין, הכל מותר (שקר וכזב כמובן). אותו דבר עצמו סופר אחר־כך על הנוצרים. כך פירשו את הסולידריות היהודית, ואחר־כך פירשו כך את האחווה הנוצרית של איש עם רעהו, ואפילו את האשמה בעלילת־הדם העבירו מן היהודים אל הנוצרים. ברור, אפוא, שהנוצרים לא יכלו לקבל את כל הארגומנטציה הזאת. גם הטענה שהיהודים עצלנים, משום שאת החלק השביעי של חייהם הם מבליים בעצלות, בשבת — לא יכלו הנוצרים לקבל, כי הם שמרו על יום ראשון. כך שהיה על הנוצרים

להמציא ארגומנטים חדשים. הארגומנטים הם בענייני אמונה, לא בענייני תכונות היהודים, לאומיותם ותרבותם. האנטישמיות העתיקה, שהייתה סכנה גדולה ואיומה, לא מגיעה לדרגה ול"הישגים" של האנטישמיות הנוצרית. אני מכיר בתקופה העתיקה שום מקרה שאסרו על היהודים לגור בשכונה כלשהי. גטו יהודי לא היה קיים בימי הביניים. אחר-כך, החל מן המאה ה-12, אמנם העבירו הנוצרים על היהודים את עלילת-הדם, אך לא את ההאשמות האליליות האחרות. האנטישמיות האלילית הזאת, עם הבסיס הפסבדו-מדעי, זכתה לחידוש בתקופה החדשה. המוטיבים התחילו שוב לחיות עם מוטיבים נוספים, כגון אנטי-קפיטליזם, אנטי-סוציאליזם, בתוספת אלמנט פסבדו-מדעי מודרני, והוא תורת הגזע, שלא היה קיים בתקופה העתיקה. הדרך שבה עברו המוטיבים לאנטישמיות המודרנית הם דברי טקיטוס, ובמיוחד, לצערנו הרב, הציטטות של האנטישמים בתוך הספר "נגד אפיון". החל מתקופת ההשכלה, חיפשו ומצאו שם סיבות לתאר את היהודים כברברים, כאנשים שאינם מקבלים את העולם הרחב, כאנשים בורים, חסרי דמיון, שלא תרמו דבר לתרבות והמהווים כעין קשר נפשע נגד האנושות. כל אלה ודברים אחרים, התחילו לחיות בתוך האנטישמיות המודרנית, והסיבה היא בכך שהתקופה המודרנית, החל מן המאה ה-18, ובמיוחד במאה ה-19 וה-20, דומה במבנה לתקופה העתיקה. בשתי התקופות קיימת השכלה רחבה למדי, מספר האנאלפביתים פוחת ואנשים פרימיטיביים, יודעי קרוא וכתוב, מוכנים לקבל כל מיני אידאולוגיות. גם הרעיון של תרבות גדולה, שאל תוכה היהודים אינם רוצים ואינם יכולים להשתלב – אף הוא נתחדש. ואכן, בתקופה המודרנית, מתחילים שוב לפעול ולפרוח המוטיבים של האנטישמיות העתיקה. מלבד זה, הן בתקופה העתיקה והן בתקופה המודרנית יש חשיבות למדע, וטיעונים "מדעיים" נגד היהודים עשויים להתקבל בנקל על-ידי חוגים רחבים של הציבור.

מעניין לציון שיוסף בן מתתיהו המתורגם ללטינית לא זכה להוצאה מדעית, אלא רק בשנים האחרונות (5 הספרים הראשונים של "קדמו-ניות היהודים"). רוזן הונגרי אנטישמי, ch Boysen הוציא ביודעין, מתוך אנטישמיות, את ההוצאה הביקורתית של הנוסח הלטיני של הספר "נגד אפיון". ישנו קשר ישיר בין האנטישמיות העתיקה לבין האנטיש-מיות החדשה, לא רק במבנה שלה, אלא שהמוטיבים פשוט עברו בזמן שהאנשים התחילו לקרוא את יוסף בן מתתיהו ואת הסופרים האנ-

טישמיים העתיקים. זוהי, אפוא, תקופה בה שוב משתנים קצת המוטיבים, אך האווירה בה אנו חיים דומה לזו שהייתה בתקופת יוסף בן מתתיהו.

יש לומר עוד כמה מלים, למה נכתב הספר 'נגד אפיון', ולמה היה כל-כך אקטואלי. ספר זה לא רק אסף את דברי האפולוגטים היהודיים, ודברי האנטישמים, אלא היה צורך השעה. קשה לתאר את הזעזוע שעבר על היהדות בשעה שנחרב בית המקדש. היישוב היהודי נשאר עוד בארץ-ישראל והתפתח בדרכו שלו בהנהגת רבן יוחנן בן זכאי. באותה שעה עמדה היהדות של הגולה אף היא במצב קשה ובניסיון של תחייה מסוימת. שני דברים אלה – הן המצב הקשה והן התגבשות הגולה, חלו באותו זמן. יהדות הגולה לא השתתפה באופן אקטיבי במלחמה נגד הרומים, והשליטים הרומיים ניסו לשמור שהיא לא תיפגע.

זכויות היהודים בארצות הגולה נשמרו והם יכלו, לכאורה, לחיות חיי שקט, אך הזעזוע שפגע ביהודים על-ידי חורבן הבית, השפיע גם על התעוררות של אנטישמיות לא רשמית, שהרי אומות העולם ראו את היהודים כעם וכדת שאלוהיהם נוצח. ביתו של האל הזה, המפורסם בכל העולם – נהרס. היהודים שילמו עתה את המס לא לאלוהי ישראל השוכן בציון, אלא להיכל יופיטר ברומא. הם היו מחוסרי הגנה, ואין זה מקרה שאחר-כך, בתחילת המאה ה-2, מתגברות מצד אחד תנועות משיחיות אצל יהודי הגולה ומצד שני הלחץ נגד היהודים. היהודים, אותם יהודי הגולה שחיו בשקט – מורדים, ובימי טריאנוס הם אף הורגים את הגויים, כאשר אלה מלבישים אותם בבגדי גלדיאטורים ומשליכים אותם לפני חיות רעות בקרקס, לזכר מה שקרה לאחיהם בירושלים במלחמה ברומיים.

האנטישמיות קיבלה את צורתה החדשה בימי שלטונו של דומיטיאנוס. אי-אפשר לבדוק בדיוק את הפרטים, אך רואים שהאנטישמיות הופכת אז לסכנה ממשית ליהודים היושבים בתפוצות, במלכות רומא. מצטיירת לפנינו התמונה של מלכות רומי הרשעה, שאם כי לא הייתה אנטישמית באופן רשמי, פיתחה בתוכה את החוגים האנטישמיים. כתגובה לכך כתב יוסף בן מתתיהו אס ספרו 'נגד אפיון' ואפשר לומר שאם ביבנה ניסה רבן יוחנן בן זכאי להציל את עם-ישראל ולבנות לו בית רוחני וארצי חדש, הרי שבו בזמן ניסה יוסף בן מתתיהו לתת ליהודים את הבסיס הרעיוני להתמודדות עם הסכנה החדשה האורבת להם.

פרק י"ב

השפעת יוספוס על העולם הנוצרי

בתוך הספרות הלא־נוצרית, ספרי יוסף בן מתתיהו אינם מצוטטים. טקיטוס, המספר על מלחמת היהודים, מספר רק על נבואת אחד השבויים ששמו יוספוס, אשר ניבא מלכות לאספסיאנוס, אבל אינו מספר דבר על כתביו. ספרי יוסף בן מתתיהו נעשו מאוד מאוד אקטואליים כאשר קמה הנצרות. הנצרות השתמשה בספרי יוסף בן מתתיהו בשני כיוונים: אחד אנטישמי, והאחר, לשיפור המידע על הרקע לראשית הנצרות. בכיוון האנטישמי הנוצרים, כמעט מן ההתחלה, התעניינו בספרי יוסף בן מתתיהו, משום שהרי אחרי חורבן הבית, ובייחוד אחרי תקופת בר־כוכבא, הם רצו וניסו להסביר את ניצחונם ואת התפשטותם בכך שהיהודים, היריבים הגדולים, שמתוכם צמחה הנצרות — זכו למפלה. ההוכחה לאמיתות הנצרות הייתה צריכה להיות במפלת היהודים ובעובדה שבית המקדש נהרס. הם השתמשו בעובדות אלה לטובתם, כך יכלו לספר על עצמם שהם־הם הצודקים ולא היהודים, שהרגו, כביכול, את ישו ולא קיבלו את הבשורה החשובה והמשמחת של הנצרות. לכן, כדי להסביר איך זה באמת קרה, הם השתמשו בספרי יוסף בן מתתיהו, בייחוד ב"ספר המלחמות", שממנו יכלו ללמוד על היהודים. הביקורת הפנימית של יוסף בן מתתיהו על הקנאים שימשה עבורם הוכחה שהיהודים בעצם הרסו את בית המקדש במו ידיהם. דבר זה היה חשוב להם, משום שהנוצרים ראו את חורבן הבית כעונש שנענשו היהודים מפני שהרגו את ישו ולא קיבלו את האמונה.

מצד שני, השתמשו הנוצרים בספרי יוסף בן מתתיהו לשם הכרת

כניעת יוספוס לטיטוס ואספסיאנוס, "מלחמות היהודים", פרנקופולמי,
מאה 15 (שאנטוי, ליד פריז)

הרקע שבתוכו נוצרה הנצרות. הם רצו לדעת מה קרה בימי המלך אגריפס, מי היה אותו הורדוס, אשר נזכר גם בברית החדשה, מה היה גורלו של יוחנן המטביל. הם היו מעוניינים ב"קדמוניות היהודים", משום שמספר זה יכלול ללמוד את תולדות עברם, שהרי הנוצרים ראו את עצמם כיורשים של היהדות. בתוך המלחמה שהיו צריכים עכשיו הנוצרים לנהל נגד עובדי עבודה זרה ונגד הפילוסופיה היוונית, יכלו להשתמש בדברי יוסף בן מתתיהו על חשיבות היהדות ולהוכיח שהנצרות אינה דת חדשה מתמול-שלשום, אלא המשכה של היהדות, הדת הקדומה. לתכלית זו שימש לנוצרים בעיקר הספר "נגד אפיון". הנצרות קדומה כמו האנושות, שהרי היה משה והיה אהרון, והיה דוד המלך והייתה הפריחה של בית שני ולשם זה, כמובן, לא הסתמכו רק על כתבי התנ"ך, אלא גם על כתבי יוספוס, אשר שימש להם כלגיטימציה לפרה-היסטוריה של הנצרות. אם כן, מצד אחד הוכחה לאמיתות הנצרות, על-ידי חורבן הבית, מצד שני הוכחה לקדמות הנצרות על-ידי לימוד הפרה-היסטוריה הנוצרית מתוך דברי יוסף בן מתתיהו. בכנסייה נהגו לצטט את יוסף בן מתתיהו בשני המובנים. "אם כן," אומר הירונימוס, "העונש של היהודים שצלבנו את ישו, ואשר לא קיבלו את הנצרות, בא עליהם מידי שני הדובים הגדולים — אספסיאנוס וטיטוס, שהוא העניש אותם על אי-אמונתם." אבות הכנסייה, למשל, מצטטים קטעים ארוכים של יוסף בן מתתיהו ביוונית ובתרגומים לטיניים, כדי למצוא את זהותם.

ספרי יוסף בן מתתיהו שימשו, אפוא, כספר לימוד אצל הנוצרים. הגיע זמן שבו הנוצרים במערב הלטיני כבר לא ידעו יוונית, ועל-כן היה צורך לתרגם את דברי יוסף בן מתתיהו ללטינית. כל חיבוריו של יוסף בן מתתיהו, חוץ מ"חיי יוסף", תורגמו ללטינית. החיבור הראשון, שהוא כעין פרפרזה של "ספר המלחמות", עם קטעים מהספר "קדמוניות היהודים", הוא ספר אשר נקרא היום "הגסיפוס". לא ידוע מה היה שמו האמיתי של הספר, אולי הוא נקרא סתם "יוספוס". הוא נכתב בערך בשנת 400, בזמנם של אבות הכנסייה החשובים, וביניהם אב הכנסייה, שונא ישראל, אמברוזיוס, שהיה הבישוף של מילנו.

באותם ימים, כתב סופר נוצרי ספר לטיני המתאר בצורה עוד יותר פאתטית את מלחמת היהודים, על סמך ספרו של יוספוס. מחבר זה היה יהודי מצפון אפריקה, שעבר לנצרות, והכניס בתוך חיבורו התקפות על היהודים שהרגו את ישו ולא קיבלו את האמונה החדשה. ספר זה השפיע השפעה מרובה על ספרות ימי הביניים. אותו יהודי, ששמו

היה, כנראה, יצחק (בלטינית הילריוס), חזר בסוף חייו ליהדות, אך בזמן שכתב את חיבורו זה הוא היה נוצרי ב־120 אחז, וכתב את ספרו הפאתטי בסגנון מעורפל. זהו הספר הראשון שמקורו ביוספוס אשר תורגם ללטינית.

לא ידוע מי תרגם ללטינית את "ספר המלחמות", אך ידוע מי תרגם את "קדמוניות היהודים" ו"נגד אפיון". זה היה במאה השישית, כאשר אב כנסייה חשוב בשם קסידורוס, שחי ופעל בתוך העולם הברברי, בימי מלך הגותים תיאודוריקס, עזב את השלטון והתיישב במנזר אשר בנה לעצמו. הוא מינה כעין ועדה לתרגום ספרי־מופת של התקופה העתיקה, ובתוכם תרגם גם את "קדמוניות היהודים". תרגומים אלה של "קדמוניות היהודים" ושל "מלחמות היהודים", שנעשו על־ידי מישהו אחר, השפיעו השפעה מרובה על תרבות העולם של ימי־הביניים. הם שימשו כמקור לידיעות על היהדות בתקופה העתיקה, והיו רגילים לקרוא בהם. לתרגומים אלה יש גם חשיבות נוספת, הם משמשים לנו עדות לכתב־יד יותר מהימנים מכתבי היד היווניים שהגיעו לידינו. לפעמים אפילו בפרטים הקטנים ביותר יש חשיבות להכרת עברו של עמנו, ולכן, כל מי שעוסק בניסיון לשחזר את כתב־ידו של יוסף בן מתתיהו, צריך להשתמש באותם התרגומים הלטיניים של יוספוס. הסיפור על עלילת הדם נשתמר במקרה בספר "נגד אפיון", לא בנוסח היווני, אלא רק בתרגום הלטיני של הספר.

ספרים אלה של יוספוס היו כה אהובים בימי־הביניים, עד שהיו אנשים שציירו להם תמונות המופיעות בספרים לטיניים אלה. יש כתב־יד מפוארים, בהם מופיעה תמונתו של יוסף בן מתתיהו כעין מבשר העתיד, כעין האיש המתאר את התקופות המכריעות באנושות. אם כן, אפילו אמנות הציור של ימי־הביניים הייתה מושפעת על־ידי דברי יוסף בן מתתיהו וכתביו, שהיו מאוד מאוד נפוצים. אחת מיצירות המופת של הציור הצרפתי בימי הביניים הם העיטורים שנעשו על־ידי הצייר הדגול Jean Fouquet בשנת 1474 בערך, לכתב־יד של "קדמוניות היהודים" בתרגומו הצרפתי (שנעשה מלטינית).

עיטורים וציורים אלה, ועיטורים אחרים, נאספו על־ידי חוקר־אמנות בישראל¹. זוהי אחת ההרפתקאות המעניינות, לחפש ולראות את

* ד"ר נפתלי דויטש, "איקונוגרפיה לעיטורים של כתבי יוספוס פלביוס בתקופתו של ז'אן פוקה", הוצ' בריל, לייזן, הולנד (בצרפתית).
כל האזורים בספר זה הם מתוך האוסף הנ"ל.

עקבות דברי יוסף בן מתתיהו בספרות ימי הביניים, לא רק בתוך הספרות הכתובה לטינית, אלא גם בתוך הספרות שנכתבה בלשון העמים. בתקופת ההומניזם והרנסנס שוב התחילו להתעניין ביוסף בן מתתיהו, לצרכים מדעיים, כדי ללמוד את העבר. אפילו מקיאולי המפורסם השתמש בו, כדי ללמוד ממנו מודלים של שלטון, של הסדרי המדיניות. לכן באמת רואים שספרי יוסף בן מתתיהו נדפסו בבתי דפוס רבים ובין דברי הדפוס הראשונים היו דברי יוסף בן מתתיהו בלטינית. בתקופת ההומניסטים הכירו האנשים במערב את יוסף בן מתתיהו בעיקר מתוך התרגומים הלטיניים. ההדפסה הידועה ביותר, המהווה עד היום את הבסיס להתעסקות בנוסח הלטיני של כתבי יוספוס, היא זו שיצאה לאור בבזל, ב־1524, אצל אותו מו"ל מפורסם בשם פרובניוס, שהדפיס גם את חיבוריו של ההומניסט הגדול ארסמוס מרוטרדם. אפילו אם חוקרים את ספרות ימי הביניים, עלינו לדעת מה קראו באותו זמן, מה היה הנוסח של יוספוס באותם ימים.

היו אלה, אם כן, התרגומים הישנים של יוספוס בלטינית. זהו ספר מעורר כבוד, שמן הראוי היה להדפיס אותו בימינו מחדש. באותם הימים התחילו ללמוד יוונית. אחד האנשים שלמד יוונית והוציא את הברית החדשה ביוונית היה ארסמוס עצמו. ארסמוס ישב בבזל ב־1524, בזמן שהודפס יוספוס הלטיני, והדפיס גם הוא אצל פרובניוס. הייתה זו אותה שנה בה הדפיס גם את חיבורו נגד לותר, אמנם אצל מדפיס אחר, שהתמחה בהדפסת דברי פולמוס בעד ונגד לותר.

באותה שנה החליט ארסמוס שיש צורך במישהו בבזל, אשר יוכל לשמש כמגינה בעברית, והזמין אליו אציל מארץ בודהמיה, בשם זיגיס-מונדוס גלניוס. אותו זיגיסמונדוס גלניוס היה גם האיש אשר פרסם, כמה שנים אחר-כך, אצל אותו המו"ל, את ההוצאה הראשונה של הנוסח היווני של יוספוס, והוסיף על הנוסח היווני תרגום לטיני משלו, כי האנשים אז קראו לטינית. זה גרם לכך שנשכחה חשיבות התרגומים הלטיניים של יוספוס ואי-אפשר היום להגיע להוצאה ביקורתית של הנוסח הלטיני של יוספוס, שהינו נחוץ ביותר, הן לשם תולדות הספרות של ימי הביניים, והן לשם הכרת הנוסח המקורי היווני של יוספוס.

בתקופת ההשכלה הפך יוספוס לנושא חשוב ללימודים. עבור היהודים היה זה נכס תרבותי חשוב, וכך אף עבור אלה מאומות העולם שעסקו ועוסקים, החל מהמאה ה־17 וה־18, במחקר מדעי היהדות. אין מה לומר שאלה העוסקים בפירוש ראשית הנצרות, או בפירוש הברית

החדשה, חייבים לחזור ולעיין בדברי יוסף בן מתתיהו הכוהן. כאמור, מבחינה מסוימת, גם התמונה המסולפת של היהדות בעיני האנטישמיות המודרנית מבוססת על הציטטות האנטישמיות הנמצאות בספר "נגד אפיון". אך השפעתו לא הייתה רק שלילית, הייתה גם השפעה חיובית; בימי הביניים התעניינו שוב ביוספוס, בהקשר לישו. בתקופה החדשה התחילו לפקפק בנאמנות הקטע על ישו, עד שפרופ' שלמה פינס מצא נוסח ערבי המתקבל יותר על הדעת, ומסתבר שזהו תרגום של דברי יוספוס על ישו. בימי הביניים היו הנוצרים מעוניינים ביוספוס כעד לראשית הנצרות. כך גם בתקופה החדשה, כשההומניסטים בכל מקום ניסו ללמוד לא רק על ישו, אלא גם לראות את תקופתו בראייה יותר רחבה. כל אלה שעסקו במהות היהדות, ולא הייתה להם גישה חופשית אל הספרות התלמודית, למדו מיוסף בן מתתיהו על הפרושים, הצדוקים והאיסיים. חיבורים של חוקרים מאומות העולם על שלוש כתות אלה מבוססים, כמובן, על דברי יוסף בן מתתיהו, אותו יכלו לקרוא אפילו במקור יווני.

בין היהודים שעבורם היה זה ספר חשוב, היה עזריה מן האדומים. הומניסט יהודי, שחי במנטואה במאה ה־16 (בערך בשנים 1511 – 1578) ואשר השתמש ביוסף בן מתתיהו למחקריו. הוא קרא את רוב החיבורים מהתקופה העתיקה שנכתבו על־ידי יהודים ולא־יהודים, בתרגומיהם הלטיניים. הוא, כמובן, לא ידע יוונית, וכך הכיר את יוסף בן מתתיהו באותה עת.

דיברתי על התרגום הלטיני ולא הזכרתי שספר זה תורגם ללשונות אירופיות רבות, כך שאפילו אנשים שלא ידעו לטינית, יכלו לקרוא יוספוס בצרפתית, בספרדית, באנגלית ובגרמנית. כאשר נוצר הדפוס, קושטו תרגומים אלה בחיתוכי־עץ מרהיבי־עין, כך שהיה זה ספר מקובל ואהוב על־ידי בני אומות העולם.

דוגמה יפה אנו מוצאים בכתבי פרידריך שילר. (פרידריך שילר, סופר גרמני, שאת יצירתו "וילהלם טל" תרגם ביאליק לעברית.) בחיבורו הראשון הוא מתאר שודדים עזי־נפש המנסים לעשות דבר גדול. אחד מהם אומר: "אולי התכנית הבאה שלנו תהיה להחזיר את היהודים לארץ־ישראל." "מה זה?" שואל השני, והוא עונה לו: "קרא את יוספוס!". גם בגישה לשיבת ציון, שהתפתחה בחוגים נוצריים מסוימים כבר ערב הציונות, מילאו כתבי יוסף בן מתתיהו תפקיד חשוב בהכרת תקופת הזוהר של היהודים, ובצורך להחזיר את העטרה ליושנה.

ההשפעה על העולם היהודי

כתבי יוסף בן מתתיהו הינם בעלי חשיבות גדולה למדע היהודי ולהכרת העבר היהודי, והם בעלי משמעות רבה לנפש היהודית של היום. כתביו מעלים לעינינו את תקופת העצמאות היהודית על היבטיה הטרגיים והזהרים. אין צורך לדבר על החשיבות שיש ליוסף בן מתתיהו גם במחקרים ארכיאולוגיים, שהרי עדויותיו מקבלות אישור בחפירות. חשיבות נודעת ליוסף בן מתתיהו בהכרת היהודים על-ידי הגויים, וקל וחומר אצל היהודים, שהחזיקו במאות הקודמות תרגומים מתרגומים שונים של יוספוס בגרמנית ובאנגלית בספריותיהם, כך היו יכולים ללמוד על עברם. חשיבות גדולה של יוספוס קיימת גם בקשר לתחייה היהודית.

זכורני עד כמה השפיעה עלי קריאת יוספוס להתעוררות לאומית. כאשר באתי לארץ-ישראל, לפני שנים רבות, ראיתי את עצמי חוזר לעולמו של יוספוס. השפעתו ניכרת אפילו על הסוציאליזם היהודי, הודות לתיאור האיסיים. נראה לי שראוי לבחון באיזו מידה השפיעו האיסיים על האנשים שייסדו את הקומונות היהודיות, ובכך אפשר לראות בהם כמעין אבות רוחניים של הקיבוצים.

נחזור לימי הביניים. אפשר להניח, שהעובדה שהחכמים היהודים בימי הביניים קראו לעצמם פרושים, ולקראים קראו צדוקים, נבעה מכך שבתחומי ממלכת ביוזנטיון נשתמרו התרבות והשפה היוונית, וכך יכלו חכמי ישראל, לקרוא את יוספוס ביוונית. הם הזדהו עם הפרושים, ואת אלה שלא קיבלו את התורה שבעל-פה, את הקראים, הם זיהו עם הצדוקים.

אלכסנדר מוקדון בראש צבאו, "מלחמות היהודים", פריז, מאה 15
(ספרייה לאומית, פריז)

ליהודים בימי הביניים לא הייתה גישה חופשית ללשונות הגויים במערב. היו ביניהם, אמנם, כאלה שידעו לטינית, אבל סתם יהודי למד רק את הלשון המדוברת בסביבתו וכתב בעברית, ואף את הדברים הלועזיים נהגו לכתוב באותיות עבריות.

החל מן המאה ה-8, התעוררה אצל היהודים ערגה להכיר את אוצר הספרות של התקופה העתיקה. קמו אנשים שתרגמו גם את הספרים החיצוניים, מתוך התרגום הלטיני (ואולי במזרח מן התרגום היווני). ניסו לחפש אפילו בתוך הביבליה הסורית את הספרים החיצוניים שלא הכירו והעתיקו אותם באותיות עבריות, בארמית הסורית. החזירו את העטרה ליושנה. מלבד זה קם אז לישראל סופר גדול, ששמו אינו ידוע, שכתב ספר בשם "יוסיפון". ספר זה, שעסקתי בו שנים (ואשר הוצאתיו לאור בהוצאה ביקורתית), הוא אשר העניק ליהודי ימי הביניים את הידיעה על התקופה העתיקה, דרך כתבי יוסף בן מתתיהו, שעובדו על ידי סופר אלמוני לספר מופלא, בשנת 953,

באיטליה הדרומית.

איני צריך לחזור כאן על כל תולדות הספר "יוסיפון", רק על אותם דברים הנוגעים לכתבי יוספוס. הזכרתי באחד הפרקים הקודמים שהעיבוד הלטיני הראשון של יוספוס נעשה בימי אבות הכנסייה, על-ידי יהודי שעבר לנצרות (ואולי בסוף חייו חזר ליהדות) בספר הנקרא היום "הגסיפוס". ספר זה, הכולל התקפות נגד היהודים של אותו יהודי שעבר לנצרות, הועתק יחד עם כתבי יוסף בן מתתיהו, בימי הביניים, ונוצר, כנראה, אוסף של 16 הספרים הראשונים, של ה"קדמוניות", עם אותו חיבור לטיני בשם "הגסיפוס". המחבר העברי של "יוסיפון" הכיר אחד מעותקים אלה, מימי הביניים, ומלבד זה הכיר גם את תרגומי הספרים החיצוניים, כגון "ספר החשמונאים" א' ו"חשמונאים" ב', מתוך הביבליה הלטינית. הוא ידע אפילו על הספר "נגד אפיון", שאותו, כנראה, קרא או ראה.

מחבר זה ליקט את כל הידיעות האלה בספרו עבור בני-דורו, והספר זכה מיד להצלחה עצומה.

הספר הגיע לידי רבנו גרשום מאור הגולה, שמת בערך ב-1020. כמה עשרות שנים לאחר חיבורו, העתיק רבנו גרשום את "יוסיפון" בכתב ידו. יש שלושה כתבי-יד המבוססים על הכתיבה העצמית של רבנו גרשום, אשר רצה לייסד את הגולה בארץ אשכנז, בגרמניה, אך התגעגע לגדולתה של ארץ-ישראל, וראה בפעולתו רק מצב ארעי. הוא העתיק גם את המקרא ואת הגמרא, וכדי לפתח את הלימודים במגנצא שבגרמניה, העתיק גם את "יוסיפון". כך הגיעו הידיעות על תקופת בית שני אל יהודי ימי הביניים. כמובן שספר "יוסיפון" הגיע ליהודי ימי הביניים גם על-ידי העתקים אחרים.

באותן שנים, כנראה, תורגם הספר "יוסיפון" גם לערבית, ומערבית לחבשית. בספר יוסיפון השתמש סופר רוסי, אולי יהודי מומר, בשנת 1100, והכניס לכרוניקה הגדולה של הרוסים קטע מספר "יוסיפון", שאינו אלא תיאור של ביקור אלכסנדר מוקדון בירושלים לפי המתואר ביוספוס.

אם כן, דרך "יוסיפון", הכירו הסופרים והמפרשים של ימי הביניים את ספרי יוספוס, וזה היה להם לעזר רב בהבנת הספרות התלמודית, שהרי אם בתלמוד מוזכר הורדוס, כדאי לנו לדעת יותר על הורדוס המלך. לכן אנשים קראו על הורדוס בדברי "יוסיפון", וכך הגיעו הידיעות של יוספוס ליהודי ימי הביניים. הייתה תופעה מוזרה שבימי הביניים, כנראה עשרות שנים בלבד אחרי שהספר נכתב, שכחו

האנשים שספר זה נכתב על-ידי מישהו אחר, וייחסו את הספר ליוספוס, או כפי שהוא נקרא ב"יוסיפון" – יוסף בן גוריון. על-ידי זה קיבל ספר "יוסיפון" גושפנקא של אחד הספרים הראשונים והחשובים, מקור נאמן של תולדות ישראל. כדאי להזכיר שרש"י עצמו השתמש בחומר שהגיע אליו מיוספוס דרך "יוסיפון", לשם פירוש ספר דניאל ולשם פירוש הגמרא. כך שבימי הביניים יוספוס לא היה ידוע אצל היהודים, רק "יוסיפון". אומות העולם התעניינו מאוד בספר "יוסיפון", במיוחד הנוצרים, אך גם המוסלמים. הם התחילו לחפש בו ידיעות על ישו. בתוך הנוסח המקורי של "יוסיפון" לא דובר על ישו הנוצרי. בנוסחאות מאוחרות יותר נוספו כמה סיפורים לא חשובים על ישו, ולכן התחילו האנשים לחפש מה נאמר ב"יוסיפון", על ישו, משום שאף הם קיבלו מן היהודים את הסברה שספר "יוסיפון" נכתב על-ידי יוספוס עצמו. לכן, באנגליה של המאה ה-12, אחד הכמרים המלומדים אסף את הנוסחים של ספר "יוסיפון", כדי למצוא מה כתוב בו על ישו, והספר תורגם אפילו לרוסית. הספר עשה קריירה גדולה בימי הביניים, ואף תורגם ללשונות אירופיות שונות, אפילו לפולנית ולצ'כית ואחר-כך, כמובן, תורגם גם ליהודית-גרמנית, יידיש ולאדינו. הספר זכה לעיטורים רבים. בתקופת ההומניזם התחיל ערכו של "יוסיפון" לרדת. ההומניסטים קיבלו תחילה את הדעה שזה חיבור של יוספוס, אך לאחר שמצאו בו דברים שאינם מתאימים לתקופתו, טענו ש"יוסיפון" הינו זיוף. באותם הימים, במאה ה-16 קם עזריה מן האדומים (יהודי איטלקי בשם עזריה דה-רוסי), שהיה אחד היהודים המלומדים ביותר שקמו לנו, אשר ספרו "מאור עיניים" יכול להאיר את עינינו גם היום. הוא ניסה להגן על כבודו של "יוסיפון", קרא את יוספוס בלטינית, והשתמש בדבריו לשם בניית המבנה ההיסטורי שלו, ומחקריו לא איבדו מערכם עד היום.

היהודים והגויים בתקופה החדשה במערב אירופה פנו עורף ל"יוסיפון", בעוד שבמזרח אירופה המשיכו לקרוא בו. "יוסיפון" זכה אפילו לכבוד כה גדול, עד שהמליצו לקרוא בו הן בחנוכה והן ב-9 באב. חנוכה, משום שמתוארת בו תקופת החשמונאים, ובתשעה באב, משום שמתואר בו חורבן הבית. בתקופה המודרנית תורגם שוב. קטעים הנוגעים, למשל, לתשעה באב תורגמו אפילו ללשון יהודי הודו. יחד עם זה הוא דרבן את האנשים לחפש את המקור, וכך התחילו להתעניין ולקרוא את יוספוס.

יוספוס שימש עבור תקופת ההשכלה היהודית כאחד הספרים

ללימודי היסוד. כדי לתאר את ההשכלה, אולי נזכיר כאן את הקנטיאני היהודי, הפילוסוף היהודי מימי מנדלסון, שלמה מימון, שהיה הפילוסוף היהודי הראשון שחי במאה ה־18. הוא מספר שזכור לו, מימי ילדותו, איך מצא בספריית אביו את ספר "יוסיפון", אחר־כך, כאשר הגיע להבנת התרבות הגדולה, הפילוסופית, האירופית, עבר מקריאת "יוסיפון" לקריאת ספרי יוסף בן מתתיהו עצמו.

יוסף בן מתתיהו היה חשוב הן לתקופת ההשכלה והן להתעוררות הלאומית היהודית. בהתעוררות היהודית הלאומית הוא שיחק תפקיד חשוב בכל הוויכוחים המתנהלים בין היהודים, עד עצם היום הזה. הסיסמה "לא עוד מצדה", וכל ההאשמות כאילו יש לנו איזה תסביך מצדה, כל אלה מבוססים על אותו נאום שחיבר מישוהו בשביל יוסף בן מתתיהו ב"מלחמות היהודים". ויכוחים אלה טרם פסקו, ולדעתי, עלינו לחזור לדברי יוסף בן מתתיהו עצמו. מה אומר לנו יוספוס היום? אפשר ללמוד ממנו מה עלינו לעשות וממה להימנע, משום שהמצב אחרי שיבת ציון, עם העולם הסובב אותנו, יש בו הקבלה מסוימת לתקופה העתיקה. התסביך של הרס, התקווה לגאולה, אותם דברים חיים שוב היום. לגבי אישיותו של יוסף בן מתתיהו, ברור שהיה אישיות פרובלמטית, אלא שאפילו כאדם, לא רק כסופר, הוא מעורר בנו כבוד, משום שלא חיפש פתרונות זולים. הוא התייחס לכל הדברים שעמד בפניהם ברצינות חדשה ומחודשת.

בעיקר אפשר לקרוא את דברי יוסף בן מתתיהו כמקור לזהות עם ארצנו, של ערגה לכוח ועוז, ערגה לשלום. כל ההיבטים של יוספוס, הן ההיבט הלאומי, הן ההיבט הדתי, והן ההיבט הכלל־עולמי, ההומני, של היהדות, כולם מוצאים ביטוי בכתביו. עלינו ללמוד מן השגיאות ומסיפוריו על העבר.

יוסף בן מתתיהו הוא, אם כן, סופר אקטואלי, שניתן לקרוא בו ללא מחיצות של זמן. לפעמים הוא משמח, לפעמים מרגיז, ויש שהוא דורש מאתנו לחשוב מחדש על מה שכבר נקבר בתודעתנו. יוסף בן מתתיהו מעריך את חיינו בעבר, ומעניק לנו, על־ידי העובדות ופרשנותן, אפשרות לראות שראשיתנו לא מתמול־שלשום, ושאינ לנו צורך לחקות את הסטיות והטעויות של עמים אחרים, אלא להתכנס לתוך עצמנו מבלי לוותר על הבשורה האנושית הגדולה של תורת ישראל.

ביבליוגרפיה

כתבי יוספוס פלביוס:

מלחמות היהודים

קדמוניות היהודים

נגד אפיון

חיי יוסף

ספרות נוספת:

1. יהודים ויהדות בעיני העולם ההלניסטי, מרכז שזר, ירושלים, תשל"ד.

2. יוחנן לוי, עולמות נפגשים, מחקרים על מעמדה של היהדות בעולם היווני-רומאי, מוסד ביאליק תש"ך.

3. אטלס כרטא לתקופת בית שני המשנה והתלמוד, כרטא, ירושלים.

4. *The Jewish People in The First Century*, Assen Vol. 1, 1974; Vol. 2, 1976.

- .5 *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism* Edited with Introductions, Translations and Commentary by Menahem Stern Jerusalem. Vol. 1, 1974; Vol. 2, 1980.
- .6 Shlomo Pines, *An Arabic Version of the Testimonium Flavianum and its Implications*, Jerusalem, The Israel Academy, 1971.
- .7 Emil Schürer, *The History of the Jewish People*, Revised and Edited by Geza Vermes, Edinbourg, Vol. 1, 1973; Vol. 2, 1979.

הופיעו בספריית "אוניברסיטה משודרת"

- אנדיאולוגיות במאה ה־20
צבי בכרך
- איטליה מליברליות לפשיזם
שלמה בן־עמי
- אימונולוגיה — פרקים בתורת החיסון
אשר פרנסדורף
- אישים בתלמוד
ערין שטיינולץ
- אמונתו של הרמב"ם
ישעיהו לייבוביץ
- אנטישמיות מודרנית
צבי בכרך
- אסטרופיסיקה והחיים מחוץ לכדור־הארץ
ג'ורא שביב
- אסתטיקה כתורת הביקורת
מנחם ברינקר
- ארכיאולוגיה ימית — פרקי מבוא
אבנר רבן
- ארכיטקטורה כאמנות וכמדע
אבא אלחנני
- ביולוגיה מולקולרית — מבוא לתרגום הצופן
הגנטי
מקס הרצברג
- ביולוגיה של זכרונות
ידין דודאי
- גוף ונפש — הבעיה הפסיכו־פיסית
ישעיהו לייבוביץ
- גיאולוגיה — עולם של תצפיות ומסקנות
עמנואל מזור
- דמויות מן המקרא
ערין שטיינולץ
- האימפריה העות'מאנית
אהוד טולידאנו
- האסלאם
חנה לצרוס־יפה
- הביולוגיה של ההזדקנות
דוד גרשון
- הזיקנה כתופעה חברתית
חיים חזן
- היום שסביבנו — ביולוגיה ואקולוגיה של הים
לב פישלזון
- המהפכה הצרפתית
ולטר גראב
- המקורות היהודיים של הנצרות
דוד פלוסר
- המשפט הציבורי — היסודות בישראל
עמוס שפירא וברוך ברכה
- הסוציולוגיה של הבערות
עמוס פונקשטיין
ועדין שטיינולץ
- העברית שלנו והעברית הקדומה
אליעזר רובינשטיין
- הפיסיקה של המאה העשרים
יובל נאמן
- התא החי — מבנה ופעילות
יהודה בן־שואל
- התפתחות ותורשה — פרקי יסוד
ישעיהו לייבוביץ
- התפתחות כוח המגן העברי —
1907 — 1948
מאיר פעיל
- ויסות האנרגיה בגוף
פרי קרייצר
- ז'אן פיאז'ה — פסיכולוגיה ומתודה
יהודה פריד
- חורים שחורים וננסים לבנים — פרקים
באסטרונומיה מודרנית
דרור שדה
- חקר קרקעית הים
צבי בן־אברהם
- טבע, היסטוריה ומשיחות אצל הרמב"ם
עמוס פונקשטיין
- טוב ורע בהגות היהודית
שלום רזנברג
- יוספוס פלביוס
דוד פלוסר
- יסודות המשפט
יורם דינשטיין
- ירושלים במאה ה־19
יהושע בן־אריה
- כיצד צמחה תרבות המערב
שלמה נאמן
- מבוא לאקולוגיה — חיים בסביבתם
דן כהן
- מבוא לחלקיקים אלמנטריים
אורי מאור
- מבוא לתקופת הרנסאנס
מיכאל הרסגור
- מגילות מדבר יהודה והאיסיים
דוד פלוסר

מדינות ערב — תהליכים ובעיות יסוד
חיים שקד — עורך

מדע וערכים
ישעיהו לייבוויץ

מורשת ימי הביניים
שולמית שחר

מחזון למדינה — בעיות מרכזיות בתולדות
הציונות
יגאל עילם

מיעוטים במזרח-התיכון
יוסף אולמרט

ממושבות למלחמת אזרחים — היסטוריה
אמריקנית עד 1861
ארנון גוטפלד

מסעות באורחות ההורשה של האדם
ישראל אשכנזי

מקבלת הארץ עד לחסידות
יורם יעקבסון

מראש-פינה ודגניה ועד דימונה —
שיחות על מפעל הבנייה הציוני
יוסף גורני

משמעות הצורה בצמחים
צבי זקס

נשים במקרא
עדין שטיינזלץ

סוגים וסוגיות בשירת ילדים
מירי ברוך

סין העממית — מסורת מול שינוי
יצחק שיחור

עוד שיחות על דת האיסלאם
חזה לצרסייפה

עולמה של ספרות האגדה
אביגדור שנאן

עולמו של המישחק — פרקים במדעי
ההתנהגות
אורי רפ

על תופעת הכאב
רפאל קרסו

עליותה של הפילוסופיה היוונית
יוחנן גליקר

עקרונות הלמידה — פרק בפסיכולוגיה
שלמה ברזניץ

פילוסופיה הודית — קווי יסוד
שלמה בירמן

פילוסופיה של החינוך — פרקי דיון
יוסף אגסי ודב רפל

פילוסופיה של המדע
זאב בכלר

פיסיקה גרעינית
דניאל אשרי

פסיכופרמקולוגיה — תרופות והתנהגות
שלמה יהודה

פסיכופתולוגיה — פגישה ראשונה
יהודה פריד

פרקי יסוד במדעי המחשב
דוד הראל

פרקי מבוא לאפלטון
יוחנן גליקר

פרקים בפילוסופיה של הדת
רחל שיחור

פרקים בשירה ההודית
דוד שולמן

פרקים בתורת הנגיפים
יחיאל בקר

פרקים בתורתו של ברוך שפינוזה
יוסף בן-שלמה

קוסמולוגיה — פרקים נבחרים במבנה היקום
גיאורא שביב

שחור-לבן, לבן-שחור —
ראשי פרקים באפריקה של ימינו
חמר גולן

שיחות על שינה וחלימה
פרץ לביא

שלוש-עשרה שיחות על אמנות המאה ה-20
יגאל תומרקין

תגובות בעת השואה
יהודה באואר

תולדות המחשבה המדעית
זאב בכלר

תולדות הפילוסופיה מהרנסאנס ועד קאנט
בן-עמי שרפשטיין

תורת הרבייה א'
פרי קרייצר

תורת הרבייה ב'
פרי קרייצר

תורתה של החסידות
יורם יעקבסון

תלישות והתחדשות
נורית גוברין

תפיסה ופסיכופיסיקה
דניאל אלגום

מטכ"ל / קצין חינוך ראשי / גלי צה"ל

משרד הבטחון - ההוצאה לאור

יוסף בן מתתיהו, הנקרא יוספוס, הוא ההיסטוריון הגדול של עם ישראל בתקופת בית שני. הוא חי גם אחרי תקופת בית שני ותיאר בכתביו את תולדות ישראל מראשיתן עד למרד ואת תקופת המרד. בחיבוריו אף הגן על עם ישראל מפני שונאי ישראל של התקופה העתיקה.

ספריו של יוספוס נכתבו ביוונית אך זכו לתרגומים שונים לשפות רבות והם חלק מהתרבות המערבית.

אין כל קושי לקרוא בימינו את ספרי יוספוס פלביוס, כי ספריו עוסקים בבעיות הקרובות לאדם המודרני, אך אם רוצים להבין את כוונתו של סופר יהודי קדום זה לעומקה, יש לדעת ידיעות נוספות על חייו, סביבתו ועל התרבות היהודית והיוונית בזמנו; לשם כך נתחבר ספר זה.

יוסף בן מתתיהו, אשר נחשב בעיני עמו לבוגד, מהווה בעיה עד היום והוא אישיות שנויה במחלוקת, אך כתביו משמשים נר לרגלינו ומאירים להוגים ולפוליטיקאים. ספר זה אינו תחליף לקריאת כתביו, אלא התוודעות אל האיש ותקופתו, בתקווה שהדברים יעזרו להבנת דבריו, ואף לחיפוש מוצלח של זהותנו היהודית.

מחיר מומלץ: 42 ש"ח

0 00480003383 1
דאנאקוד 48-3383